

IŠ DP STOVYKLŲ VOKIETIJOJE PALIKIMO: ILIUSTRUOTA VAIKŲ KNYGA 1945–1951 METAIS

Dalia Ramonienė

VILNIAUS DAILĖS AKADEMIJA

Maironio g. 6, LT-0124 Vilnius

dalia.ramone@gmail.com

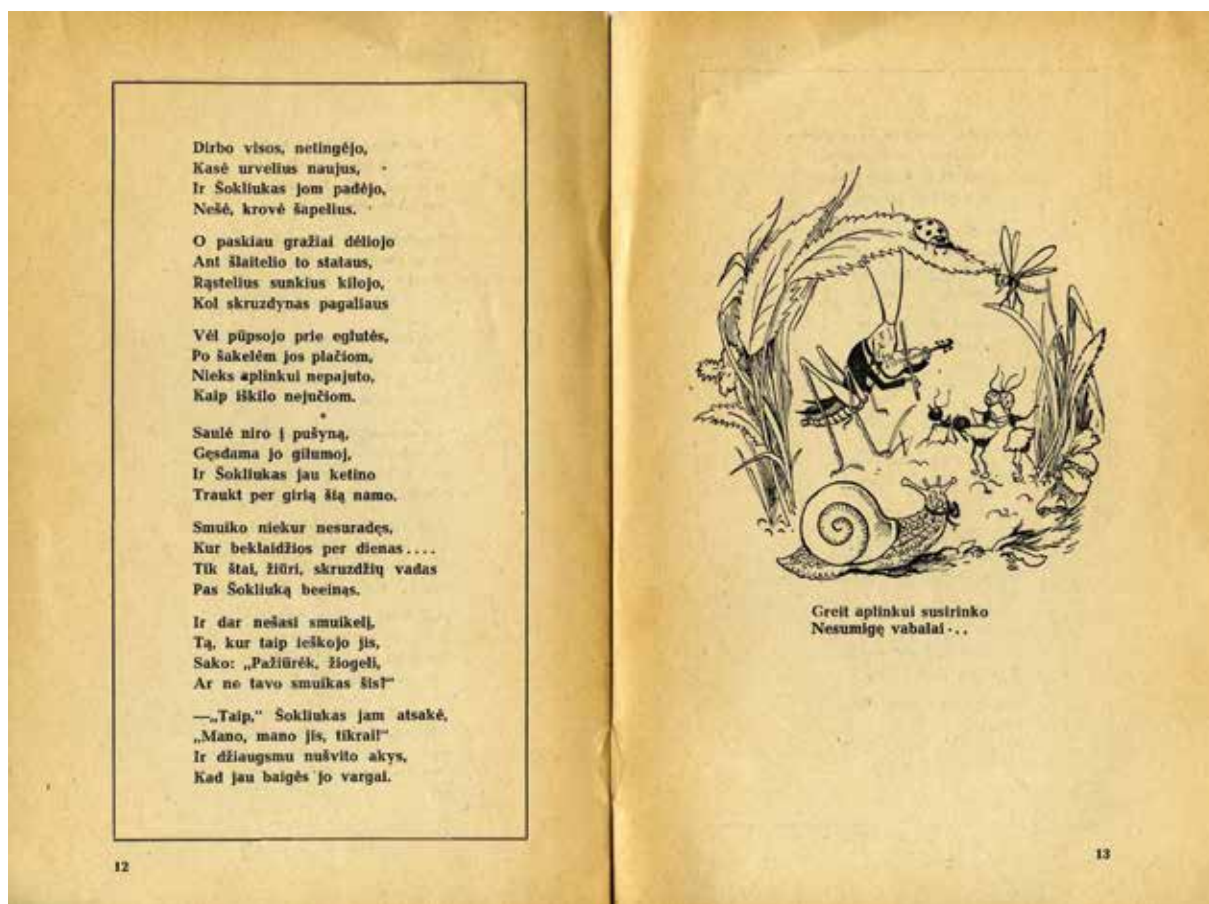
Antrajam pasauliniam karui baigiantis į Vokietiją pasitraukė nemaža dalis tautos. Kartu su tėvais išvyko ir keliolika tūkstančių vaikų. Apgyvendinti perkeltųjų asmenų stovyklose tėvai kartu su pedagogais ir visa humanitarinė inteligentija sutelkė dėmesį į vaikų ugdymą. Nepaisant skurdžių gyvenimo sąlygų, buvo steigiami vaikų darželiai, kuriamos pradinės mokyklos, gimnazijos ir progimnazijos, rašomi nauji arba perleidžiami seni vadovėliai, skaitinių knygų. Straipsnyje aptariama lietuvių perkeltųjų asmenų stovyklose Vokietijoje 1945–1951 m. išleista iliustruota vaikų knyga, skirta ikimokyklinio ir jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikams, jos meninis apipavidalinimas. Į tų metų iliustruotą vaikams skirtą knygą žvelgiama kaip į reiškinį, glaudžiai susijusį su ugdomaisiais laikotarpio interesais ir uždaviniais, istorinių, politinių, ekonominių bei socialinių gyvenimo sąlygų specifika.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: vaikų knyga, elementoriai, knygų meninis apipavidalinimas, iliustracija, DP stovyklų kultūra, 1945–1951 m. išėvijos dailė.

Pastaruoju metu nemažėja egzilio kultūros tyrinėjimų. Šią temą bandoma nagrinėti įvairiais aspektais. Atidesnio žvilgsnio kol kas nesulaukė 1945–1951 m. Vokietijoje leistos vaikų knygų, skirtos ikimokyklinio ir jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikams, bei jų meninis apipavidalinimas. Dažniausiai ši tema labai apibendrintai aptariama lietuvių literatūros tyrimų kontekstuose, taip pat DP (*Displaced Persons* – perkeltieji asmenys) stovyklose leisti iliustruoti vaikų knygai reitsykiais skirta vietos garsesnių dailininkų monografijose, tačiau kaip reiškinys bendrame egzilio

kultūros bei literatūros visumos procese neakcentuotas. Galima teigti, kad tremties metais Vokietijoje leista įvairių amžiaus grupių vaikų ir jaunimo knyga išsamiausiai pristatyta leidybos, lietuvių literatūros tyrinėtojų turinio ir literatūrinės formos požiūriu. Šiai temai didelį dėmesį skyrė mokslininkai Vincas Auryla, parengęs du vaikų ir jaunimo egzodo literatūros tomus, apimančius 1945–1990 m. laikotarpį¹, Remigijus

¹ Vincas Auryla, *Lietuvių egzodo vaikų ir jaunimo literatūra, 1945–1990*, t. 1: *Proza*, Kaunas: Šviesa, 2002; t. 2: *Poezija ir drama*, Kaunas: Spindulys, 2003.

1. Ona Dokalskaitė-Paškevičienė, Rimo Glūdučio (Aleksandro Radžiaus) poemėlės *Žiogo Šokliuko smuikelis* atvartas, Nordlingen: Sūduva, 1948

- Ona Dokalskaitė-Paškevičienė, page spread of the poem *Žiogo Šokliuko smuikelis* (*Grasshopper's Fiddle*) by Rimas Glūdutis (Aleksandras Radžius), Nordlingen: Sūduva, 1948

Misiūnas², Dalia Kuizininienė³, iš dalies ir Jonas Pranas Palukaitis⁴, tyrinėję lietuvių literatūros ir periodikos DP stovyklose raidą bei leidybą, Maironio lietuvių literatūros muziejaus darbuotojai⁵ bei Lietuvos

nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos bibliografinės Silvija Vėlavičienė, Birutė Poškutė, Eglė Karalienė, Jolanta Budriūnienė, parengusios du *Lietuvių išėivijos spaudos bibliografijos 1945–2000* tomus⁶. Vokietijos DP stovyklose atsidūrusių lietuvių socialinį ir kultūrinį gyvenimą bei bendrąjį 1945–1951 m. kontekstą išanalizavo ir išsamiausiai aptarė Vokietijoje gyvenantis istorijos mokslų daktaras Vincas Bartusevičius, už studiją

- 2 Remigijus Misiūnas, *Barakų kultūros knygos: lietuvių DP leidyba 1945–1952*, Vilnius: Versus aureus, 2003; Idem, *Lietuvių DP knyga 1945–1952: sąvadas*, Vilnius: Bonus Animus, 2012.
 3 Dalia Kuizininienė, *Lietuvių literatūrinis gyvenimas Vakarų Europoje 1945–1950 m.: rašytojų draugijos veikla, kultūrinė spauda, literatūriniai debiutai: studija ir šaltinių publikacijos*, Vilnius: Versus aureus, 2003.
 4 Jonas Pranas Palukaitis, *Lietuvių periodika Vakarų Europoje 1944–1952*, Vilnius: Žurnalistika, 1993.
 5 *Išėję sugrįžti. Lietuvių išėivijų kultūrinis literatūrinis gyvenimas Austrijoje ir Vokietijos DP stovyklose 1944–1950 m.*, Kaunas: Maironio lietuvių literatūros muziejus, 2002.

- 6 *Lietuvių išėivijos spaudos bibliografija 1945–2000*, t. 1: *Knygos lietuvių kalba*, sudarė Silvija Vėlavičienė, Birutė Poškutė, Eglė Karalienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2002; t. 2: *Knygos užsienio kalbomis*, sudarė Jolanta Budriūnienė, Silvija Vėlavičienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2005.

Lietuviai DP stovyklose Vokietijoje 1945–1951 (Vilnius: Versus aureus, 2012) tapęs 2015 m. mokslo premijos laureatu. Politinė pokario Vokietijos, užtvindytos milijoniniais pabėgėlių srautais, situacija, taip pat ir vaikų globos bei jų ugdymo rūpesčiai iš dalies atspindėti Alfonso Eidinto knygoje *Lietuvių kolumbai: lietuvių emigracijos istorijos apybraiža* (Vilnius: Mintis, 1993). Šio straipsnio objektas – 1945–1951 m. Vokietijoje leista iliustruota vaikų knyga, skirta ikimokyklinio ir jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikams, suvokta kaip skaitymo įgūdžių ir skaitymo poreikio, moralinių ir estetinių pradų, tautinio ugdymo priemonė bendrajame egzilio kultūros procese. Straipsnio tikslas – vaikų knygų leidybos ir meninio apipavidalinimo apžvalga. Į šio laikotarpio iliustruotą vaikų knygą, jos leidybą ir jos meninį apipavidalinimą žvelgiama kaip į reiškinį, glaudžiai susijusį su laikotarpio vaikų ugdymo poreikiais ir uždaviniais, su istorinių, politinių, ekonominių ir socialinių gyvenimo sąlygų specifika.

Po Antrojo pasaulinio karo Vokietijoje, Austrijoje, Šveicarijoje, Danijoje, Prancūzijoje, Italijoje, Skandinavijos kraštuose atsidūrė keliasdešimt tūkstančių lietuvių. Į šias šalis jie pateko įvairiais keliais ir įvairiu laiku, tačiau masiškai dėl politinių priežasčių pradėjo trauktis 1944 m. liepos–spalio mėnesiais į Vokietiją, artinantis frontui, kai karo baigtis jau buvo aiški, o antroji sovietinė šalies okupacija neišvengiama⁷. Karui pasibaigus, Vakarų sąjungininkų kontroliuojamoje Vokietijoje kartu su kitų tautų pabėgėliais lietuviai buvo apgyvendinti perkeltųjų asmenų stovyklose, į kurias pradėti telkti 1945 m. gegužės–birželio mėnesiais. Vokietijai kapituljavus, stovyklų įkūrimas ir administravimas buvo perduotas tarptautinei pabėgėlių globos organizacijai UNRRA, vėliau šią funkciją perėmė IRO⁸. Šioms organizacijoms teko atsakomybė

7 Sovietų kariai bombardavo Vilnių 1944 m. liepos 3 d., liepos 13 d. sostinė buvo užimta, o spalio mėn. jau beveik visa Lietuva buvo okupuota.

8 UNRRA (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration*) – Jungtinių Tautų paramos ir atkūrimo administracija, 1943 m. įsteigta Jungtinių Tautų nutarimu. Po 1947 m. UNRRA'os

už dvylika milijonų evakuotųjų ir pabėgėlių, tarp jų ir lietuvių, apgyvendinimą, maitinimą, medicininę pagalbą ir socializaciją. IRO duomenimis, 1946 m. lapkričio 1 d. Vokietijoje amerikiečių, britų ir prancūzų zonose atsidūrė 57 495 lietuviai. Įskaičiavus dar tuos, kurie gyveno už DP stovyklų ribų bei įkurdintus Austrijoje⁹, lietuvių būta apie 60 000. Tarp šio didžiulio skaičiaus pabėgėlių atsidūrė 12 476 vaikai, darželinio amžiaus vaikų suskaičiuota 2 500, pradžios mokyklos mokinių – 4 150, gimnazijų jaunimo – 3 260¹⁰. Tokių didžiulį skaičių po stovyklas išsibarsčiusių įvairaus amžiaus vaikų reikėjo ne tik apgyvendinti ir pamaitinti, bet ir užimti, sudaryti bent kiek tinkamesnes mokymo, ugdymo, užklausinės veiklos sąlygas, apskritai rūpintis jų likimu ir ateitimi. Šių tikslų įgyvendinimo iš karto ėmėsi patys pabėgėliai, save laikę politiniais tremtiniais. Laikinių darželių ir mokyklų steigimo darbą palengvino ir paspartino stovyklų lietuvių bendruomenės, dažniausiai pačių tremtinių renkami stovyklų komitetai, be socialinių užduočių, atsakingi ir už švietimą bei kultūrą. Kadangi kartu su kitais pabėgėliais traukėsi ir tūkstančiai inteligentų¹¹, tai tarp jų buvo daug kvalifikuotų pedagogų, darželių auklėtojų, prie šio darbo noriai dėjosi įvairių sričių kultūros darbuotojai, ir, žinoma, tėvai. Pirmosiomis stovyklose įsikūrimo dienomis darželių, pradžios mokyklų, gimnazijų ir progimnazijų steigimas vyko spontaniškai, vėliau visam švietimo darbui pradėjo vadovauti ir jį koordinuoti prie Lietuvių tremtinių bendruomenės (toliau – LTB) Vyriausiojo komiteto įsteigta Švietimo

veiklą perėmė kita organizacija – IRO (*International Refugee Organization* – Tarptautinė pabėgėlių globos organizacija), kuriai teko rūpintis pabėgėlių emigracija ir įkurdinimu Europos šalyse, taip pat ir už Atlanto.

9 Austrijos, kaip ir Vokietijos, DP stovyklos buvo padalytos ir pateko į amerikiečių, britų ir prancūzų zonas.

10 „DP“, in: *Lietuvių enciklopedija*, t. 5, Bostonas: Lietuvių enciklopedijų leidykla, 1955, p. 148, 153.

11 Paskaičiuota, kad karui baigiantis į Vakarus pasitraukė du trečdaliai Lietuvos kultūros darbuotojų ir mokslininkų, du trečdaliai Lietuvos rašytojų sąjungos narių, 139 dailininkai; Vincas Bartusevičius, *Lietuviai DP stovyklose Vokietijoje 1945–1951*, Vilnius: Versus aureus, 2012, p. 199, 205.

2. Halina Naruševičiūtė-Žmuidzinienė, Prano Imsrio (Prano Basčio) eiliuotos pasakos *Vilkas meškeriotojas* viršelis, Detmold: *Tremtinio žodžio* leidinys, 1946

Halina Naruševičiūtė-Žmuidzinienė, cover of the rhymed fairy tale *Vilkas meškeriotojas* (*The Wolf Goes Fishing*) by Pranas Imsrys (Pranas Bastys), Detmold: publication of the newspaper *Tremtinio žodis*, 1946

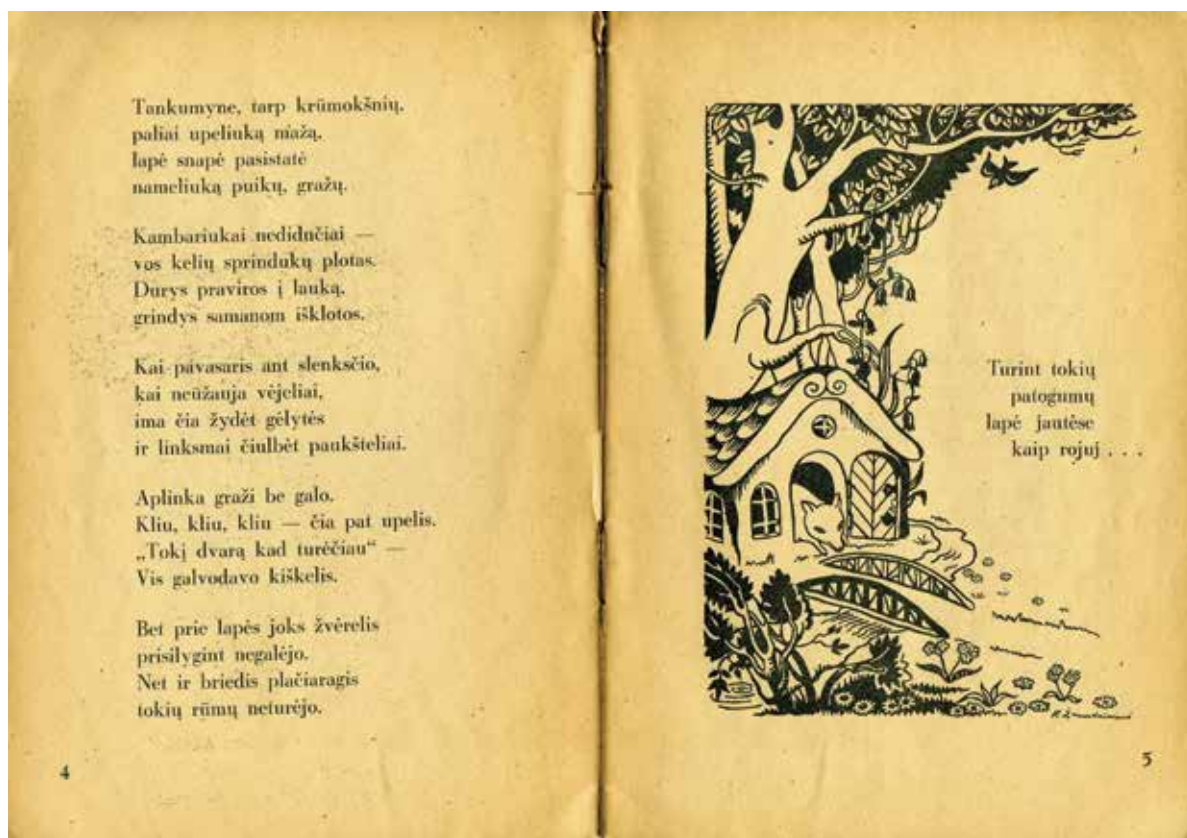
valdyba (pirmininkas Mykolas Židonis), kurios pastangomis pavyko sukurti autonominę daugiapakopio ugdymo švietimo sistemą.

Nuo pat pirmųjų stovyklose gyvenimo dienų, nepaisant skaudžių pasitraukimo išgyvenimų, kūrimosi naujoje vietoje sunkumų, skurdžių buitės sąlygų, buvo dirbama labai intensyviai, – pirmasis vaikų darželis įkurtas dar 1944 m. rudenį Dresdene, o 1945 m. darželiai jau buvo įsteigti beveik visose stovyklose. Buvusių lietuvių švietimo įstaigų statistika rodo, kad 1945–1946 m. veikė 71 vaikų darželis su 110 auklėtojų ir 2 134 vaikais, 112 pradinųjų mokyklų su 327 mokytojais

ir 4 087 vaikais¹², likusieji moksleiviai sutelkti į progimnazijas ir gimnazijas, buvo įkurta netgi viena specialioji mokykla. Iš pradžių viltasi, kad tremtis laikina, kad greitai bus galima grįžti į laisvą Lietuvą, todėl visose ugdymo įstaigose siekta mokymo tęstinumo. Pradžios mokyklose, progimnazijose ir gimnazijose vadovautasi Lietuvos Respublikos 1939 m. patvirtintomis programomis ir mokymo planais, ypač rūpintis vaikų moraliniu sveikatingumu¹³. Vis dėlto siekiant mokymo tęstinumo tikslų, kilo nemažai problemų, trūko paties reikalingiausio dalyko – visų disciplinų vadovėlių. Retas mokinys ar tėvas, bėgdamas į nežinią, buvo išmetęs į lagaminą bent vieną Esmaičio [Stasio Matjošaičio] *Sakalėlio* dalį, Juozapo Damijonaičio *ABC pradžiamokslį*, Jono Jablonskio *Lietuvių kalbos gramatiką*, matematikos, istorijos, gamtos mokslų, užsienio kalbos ar dar kokį kitą vadovėlį. Tad pačiais pirmaisiais mokslo metais pedagogams teko remtis tik sava patirtimi ir ypač sava atmintimi, patiems rengti pratybų tekstus ir užduotis, rašyti vadovėlius arba rūpintis, kaip turimą vadovėlį padauginti spausdinimo mašinėle ar rotatoriumi. Tik pradėjus telkti vaikus į mokyklas, iškilo visų amžiaus grupių vaikams skirtų skaitinių stoka. Jų reikėjo ne tik mokymo procesui, doriniam ugdymui, bet ir vaikų užimtumui, siekiant išvengti betikslio vaikų bastymosi. Stovyklų kūrimosi laikotarpiu 1945 m. pavasarį–vasarą šią problemą buvo bandoma šalinti įvairiais būdais: nurašinėjant ir dauginant ištraukas iš vieno ar kito atsivežto leidinio, verčiant įvairių tautų pasakas arba populiarių autorių kūrinis. 1945 m. vasarą, dar tik pradėjus organizuoti stovyklas, dažniausiai privačių iniciatyvų dėka buvo išleista keletas eilėraščių rinkinių vaikams: Vytės Nemunėlio [Bernardo Brazdžionio] *Tėvų nameliai* (Haffkrug: Spaudos darbuotojų sambūris „Baltija“, 1945), Leonardo Žitkevičiaus *Nemunėlio šnekos* (Wiesbaden: Giedra, 1945), kun. Jono Kuzmickio *Vieversėlis* (Lehrte:

¹² „DP“, in: *op. cit.*, p. 148, 153.

¹³ Mykolas Židonis, „Lietuvių tremtinių švietimas Vokietijoje“, in: *Žiburiai*, 1949, vasario 10.

3. Halina Naruševičiūtė-Žmuidzinienė, Prano Imsrio (Prano Basčio) eiliuotos pasakos *Vilkas mėškeriotojas* atvartas, Detmold: *Tremtinio žodžio* leidinys, 1946

Halina Naruševičiūtė-Žmuidzinienė, page spread of the rhymed fairy tale *Vilkas mėškeriotojas* (*The Wolf Goes Fishing*) by Pranas Imsrys (Pranas Bastys), Detmold: publication of the newspaper *Tremtinio žodis*, 1946

Lietuvių stovykla, 1945). Spręsti opią problemą į pagalbą mokytojams, mokiniams ir jų tėvams skubėjo ką tik pasirodžiusi lietuvių periodinė spauda. Anglų zonos Dilingeno karo pabėgėlių stovykloje 1945 m. pradėtas leisti laikraštis „Mūsų kelias“ (vyr. red. Domas Penikas) nuo pirmojo numerio dėjo skyrelį „Mažiesiems“, Augsburgėje „Žiburiai“ (vyr. red. Juozas Vytėnas) – „Mūsų skaitymus“, Vysbadeno stovyklos biuletenis „Wiesbadeno lietuvių balsas“ (red. Jonas Mekas) spausdino savaitinį „Mažųjų pasaulį“¹⁴. Susitelkus leidėjams ir pedagogams, vadovėlių ir skaitinių problema buvo gana greitai išspręsta. DP stovyklų leidybą tyrinėjusių mokslininkų paskaičiuota, kad 1946–1951 m.

buvo išleista apie 172 vadovėlius, vieni perspausdinti iš Lietuvos Respublikos laikotarpio leidinių, kiti parašyti DP stovyklose. Vis dėlto, be vadovėlių ir originaliosios gožinės literatūros, labai trūko ikimokyklinio amžiaus vaikų ugdymui ir užimtumui spalvotų iliustruotų knygelių bei įvairaus pobūdžio iliustruotų skaitinių pradinio mokyklinio amžiaus vaikams.

Vaikų kaip ir kitų knygų leidybą iš dalies rėmė UNRRA karinė vadovybė, taip pat daugelis tremtyje veikusių visuomeninių organizacijų – Bendrasis Amerikos lietuvių fondas (BALF’as, pirmininkas prelat. Juozas Končius, BALF’o įgaliotinis Vokietijai 1945–1947 m. diplomatas Antanas Trimakas), Lietuvos Raudonojo Kryžiaus Vyriausioji valdyba (pirmininkas dr. Domas Jasaitis), Lietuvos Respublikos vykdomoji taryba

¹⁴ Jonas Pranas Palukaitis, *op. cit.*, p. 191.

4. Jonas Firinauskas, Vytės Nemunėlio (Bernardo Brazdžionio) eilėraščių knygutės *Tėvų nameliai* viršelis, Tübingen: Patria, 1947

Jonas Firinauskas, cover of the poetry book *Tėvų nameliai* (*My Parents' Home*) by Vytė Nemunėlis (Bernardas Brazdžionis), Tübingen: Patria, 1947

(pirmininkas Vaclovas Sidzikauskas), LTB Centro komitetas (pirmininkas Povilas Gaučys), Lietuvių sąjunga, laikraščių, žurnalų ir knygų leidyklos, privatūs asmenys, taip pat anglų, prancūzų ir amerikiečių zonose rezidavę Lietuvos diplomatijos atstovai. Specialiai šiam reikalui prie LTB Švietimo valdybos buvo įkurta Knygų leidybos komisija, turėjusi aprobuoti mokykloms skirtus leidinius, taip pat ir grožinės literatūros vaikų knygas. Šiam darbui buvo pakviestas rašytojas Antanas Giedrius-Giedraitis¹⁵. Raginami Švietimo valdybos mokykloms pradėjo talkinti rašytojai ir dailininkai,

¹⁵ Remigijus Misiūnas, *Barakų kultūros knygos*, p. 53–54.

pasiryžę skatinti vaikų susidomėjimą gimtuoju kraštu, jo gamta ir istorija, ugdyti grožio pažinimą, žadinti vaizduotę, lavinti emocinę ir estetinę patirtis.

Aptariamam laikotarpiu vaikų knygas ir vadovėlius leido privačios, kooperatinės, visuomeninių organizacijų ir įstaigų leidyklos. Įvairaus pobūdžio vaikų literatūros daugiausia išleido didžiosios lietuvių leidyklos: Jono Lenktaičio 1945 m. Tiubingene atkurta „Patria“; brolių Prano, Aleksandro ir Vlodo Šulaičių Augsburgėje įkurta „Sudavija“; Liudo Vismanto Šveinfurte įsteigta, vėliau į Švabijos Gmiundą perkelta „Venta“. Iliustruotų knygelių vaikams išleido Juozo Sodaičio „Gabija“ Švabijos Gmiunde; A. Giedriaus-Giedraičio „Giedra“ Vysbadene, vėliau perkelta į Kasselį; Povilo Abelkio lietuviškų knygų leidykla Freiburgėje; akcinės bendrovės pagrindais dirbusi leidykla „Atžalynas“ Weilheim-Tecke; Nordlingene įsikūrusi „Sūduva“. Negalutiniais duomenimis, 1945–1951 m. veiklos laikotarpiu „Patria“ išleido vienuolika iliustruotų vaikų knygelių, tarp jų ir Vytės Nemunėlio *Mažąją abėcėlę* (1946) bei Stepo Zobarsko elementorių *Aušrelė* (1948). Penkias iliustruotas vaikų knygas išleido A. Giedriaus-Giedraičio „Giedra“, tris išspausdino privati leidykla „Sudavija“. Kitos iliustruotos knygelės pasirodė kooperatinių, visuomeninių organizacijų ir įstaigų leidyklų bei laikraščių („Tėviškės garso“, „Tremtinio žodžio“) leidėjų pastangomis. Vaikų knygų leidėjais buvo ir pačios DP stovyklos, jose veikusios mokyklos (pvz., Vektorfo stovyklos lietuvių pradžios mokykla 1945 m. išleido Vsevolodo Kopylovo iliustruotą eilėraščių rinkinį vaikams *Žiemos naktis*) ar pastarųjų tėvų komitetai, spaudos darbuotojų sambūris „Baltija“, įvairūs kiti kolektyvai. Iliustruotų vaikų knygelių yra išleidusios Hanau, Lértės, Šeinfeldo, Uchtės, o neilustruotų ir kitos lietuvių stovyklos, LTB Švietimo skyrius, Lietuvos skautų sąjunga, taip pat privatūs asmenys. Yra knygutėlių, kuriose nenurodyta nei leidimo vieta, nei leidėjas, nei jas apipavidalinę dailininkai.

Kaip minėta, pokario Vokietijoje 1945–1951 m. vadovėlių išleista per 170, tuo tarpu mažiesiems skirtos

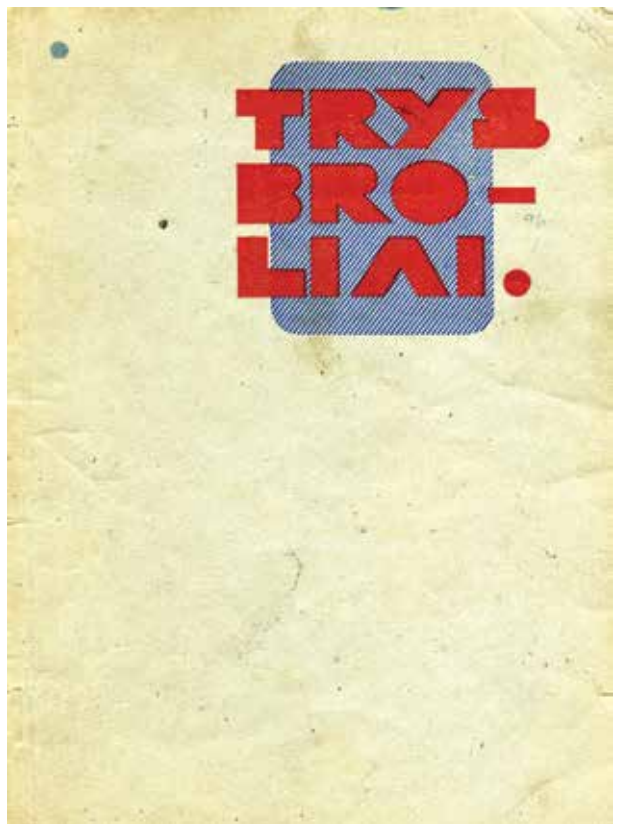
ilustruotos knygelės skaičiuojamos tik dešimtėmis. Iš įvairių bibliografinių leidinių ir biobibliografinių žodynų¹⁶, R. Misiūno tyrinėjimų¹⁷, ypač iš DP spaudos, taip pat iš dailininkų biografijų, atsiminimų, kitų šaltinių pavyko išrinkti apie penkiasdešimt pavadinimų iliustruotų vaikų knygų¹⁸, dauguma jų skirtos ne ikimokyklinio, bet jaunesniojo ir net kiek vyresnio mokyklinio amžiaus vaikams. Palyginti nedidelį iliustruotų leidinių skaičių lėmė varganos gyvenimo tremtyje sąlygos, leidyklų ir ypač spaustuvių gamybinė situacija, popieriaus ir pinigų stoka. Be to, išibėgėjusių knygų leidybą ir apskritai tremtinių socialinį bei kultūrinį gyvenimą nusmukdė Vokietijoje 1948 m. birželio 18 d. įvykdyta valiutos reforma¹⁹, – daugelio leidyklų veikla buvo paralyžiuota, ne vieno laikraščio darbas sustojo. Įtakos taip pat turėjo ir praretėjusios rašytojų bei dailininkų gretos, nors į Vakarų jų pasitraukė išties daug. Nepriklausomoje Lietuvoje iliustruotos vaikų knygos raidą spartino didelis pulkas rašytojų ir dailininkų. Įvairių amžiaus grupių vaikams rašė gerokai per pusimtį vyresniosios ir jaunosios kartos rašytojų. Tarp populiariausių vaikų ir jaunimo rašytojų minėtini Albinas Andrulionis, Konstantinas Bajerčius, Kazys Binakis, Bronė Buivydyaitė, Petras Cvirka, Aldona Didžiulytė-Kazanavičienė, Kazys Jakubėnas, Pranas Mašiotas, Salomėja Nėris ir daugelis kitų. Sovietinės okupacijos grėsmės akivaizdoje 1944 m. į Vakarų pasitraukė vaikų pamėgti rašytojai Fulgencijus Andrusevičius (slapyv. Pulgis Andriušis), Petras Babickas, Bernardas Brazdžionis, Antanas Giedraitis (antrąją pavardę tapęs slapyv. Antanas Giedrius), Jonas Kuzmickis, Stasys Laucius, Petronėlė Orintaitė (slapyv. Balė Voveraitė),

16 *Lietuvių išeivijos spaudos bibliografija 1945–2000*, t. 1; *Lietuvių vaikų knygų iliustruotojai*: Biobibliografinis žodynas, sudarė Vida Narščiuvienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2009; *Jungtinių Amerikos Valstijų lietuviai: biografijų žinynas*, t. 1: A–M, Kaunas: Spindulys, 1998; t. 2: N–Ž, Kaunas: Spindulys, 2002.

17 Remigijus Misiūnas, *Barakų kultūros knygos*; Idem, *Lietuvių DP knyga 1945–1952*.

18 Žr. priedą „Iliustruotų vaikų knygų sąrašas“.

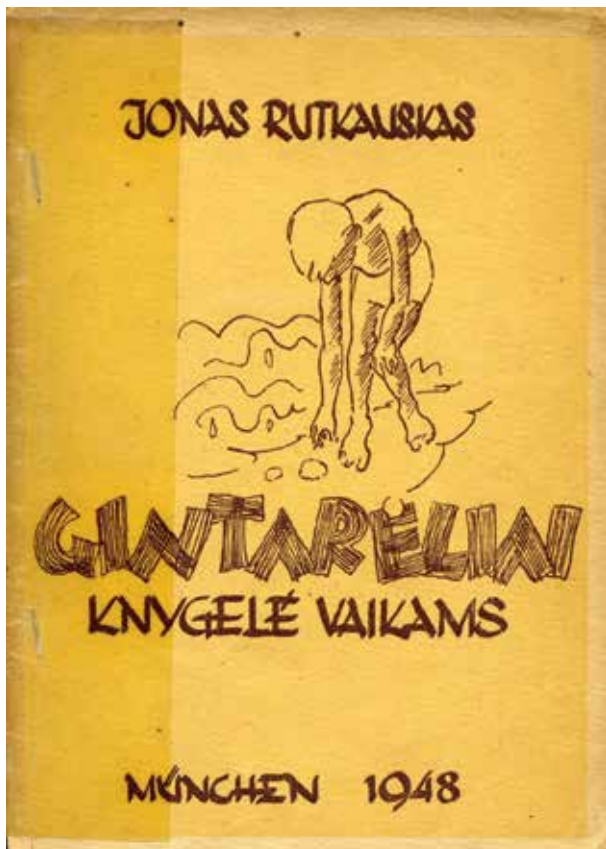
19 Vykstant valiutos reformą už 10 RM buvo gauta 1 DM.

5. Vytautas Leonas Adamkevičius, Jono ir Adolfo Mekų pasakų knygos *Trys broliai* viršelis, Wiesbaden: Giedra, 1946

Vytautas Leonas Adamkevičius, cover of the book of fairy tales *Trys broliai (Three Brothers)* by Jonas and Adolfas Mekas, Wiesbaden: Giedra, 1946

Petras Rimkūnas, Jonas Rutkauskas (slapyv. Jonas Rūtenis), Vytautas Tamulaitis, Antanas Vaičiulaitis, Stepas Zobarskas. Be to, tarpukariu buvo leista nemažai anksčiau gyvenusių rašytojų Simono Daukanto, Motiejaus Valančiaus kūrinų, Jono Balio parengtų tautosakos skaitymų, verstinės literatūros, dažnai panaudojant ir originalias užsienio dailininkų iliustracijas. Lietuvos Respublikoje, ypač trečiajame dešimtmetyje, prie vaikų knygos apipavidalinimo dirbo vyresniosios kartos įvairių sričių dailininkai Adomas Galdikas, Petras Kalpokas, Petras Rimša, Kazys Šimonis, vaikų knygų buvo iliustravęs Mstislavas Dobužinskis. XX a. 4 dešimtmetyje bendradarbiauti su leidyklomis ir spaustuėmis, leidžiančiomis vaikų knygas, pradėjo

6. Viktoras Simankevičius, Jono Rutkausko apsakymų knygos *Gintarėliai* viršelis, München: Pr. Fabius, 1948

Viktoras Simankevičius, cover of the book of short stories *Gintarėliai* (*Tiny Pieces of Amber*) by Jonas Rutkauskas, München: Pr. Fabius, 1948

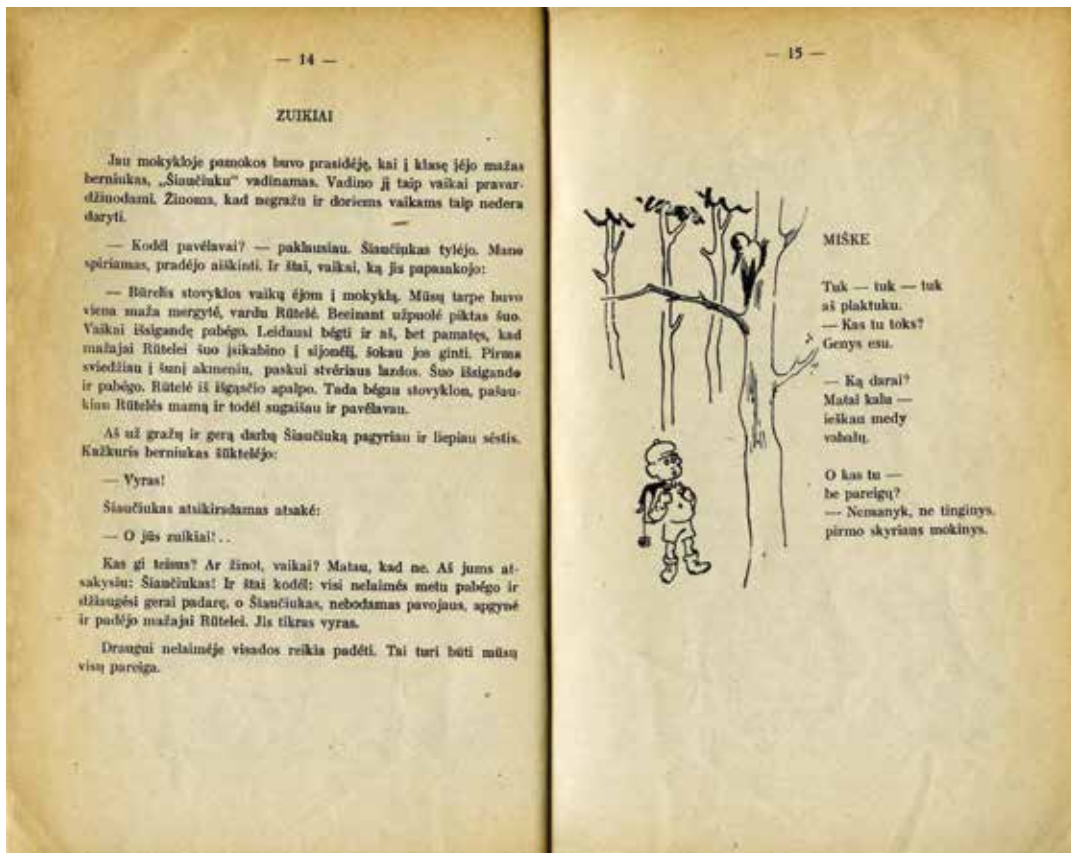
Kauno meno mokyklos auklėtiniai ir absolventai Rimtas Kalpokas, Marcė Katiliūtė, Domicėlė Tarabildienė, Stasys Ušinskas, Adolfas Vaičaitis, Telesforas Valius. Kitaip negu vaikų rašytojai, dauguma tarpukariu iliustracinės vaikų knygos srityje dirbusių dailininkų pasiliko Lietuvoje, tai pirmiausia minėtini iš vyresniųjų Kazys Šimonis, Petras Kalpokas, iš buvusių Kauno meno mokyklos auklėtinių – Mečys Bulaka, Jonas Juozas Burba, Vytautas Jurkūnas, Rimtas Kalpokas, Vaclovas Kosčiuška, Antanas Kučas, Telesforas Kulakauskas, Jonas Kuzminskis, Petras Rauduvė, Liudas Truikys, Stasys Ušinskas, spėjusios pagarsėti dailininkės Domicėlė Tarabildienė ir Konstancija Petrikaitė-Tulienė,

pastarosios apipavidalinta ir iliustruota Stepo Zobarsko pasaka *Brolių ieškotoja* (Kaunas: Sakalas, 1938) vaikų buvo labai mylima, sulaukė knygos meno vertintojų dėmesio. Į Vokietiją emigravo profesionalūs Lietuvos grafikai modernistai Povilas Augustinavičius, Viktoras Petravičius, Vaclovas Rataiskis, Telesforas Valius, Adolfas Vaičaitis, Liudas Vilimas, tarpukariu beveik visi išbandę vaikų knygos apipavidalinimo galimybes. Pirmieji keturi iš paminėtų mažiesiems skirtų spalvotų knygelių išėmė, keletą knygelių, skirtų pradžios mokyklų ir žemesniųjų progimnazijos klasių vaikams iliustravo tik A. Vaičaitis. Tiesa, 1947 m. išėjo Povilo Augustinavičiaus iliustruota Salomėjos Bačinskaitės *Žalčio pasaka* (S. l.: Dailininkų „Forma“ kolektyvas), tačiau šis medžio raižiniais iliustruotas dramatiško turinio knygos meno kūrinys, lygiai kaip ir Vaclovo Rataiskio *The Twelve Ravens* (Munich: T. J. Vizgirda, 1949), nors pagal literatūros žanrą patenka į vaikų knygos kontekstą, buvo skirtas visų amžiaus grupių tėvynę praradusiems žmonėms. Iš kitų emigravusių dailininkų, tarpukariu iliustravusių vaikų knygas ir šį darbą tęsusių Vokietijoje, minėtini Ona Dokalskaitė-Paškevičienė, Jonas Firinauskas²⁰, Juzė Katiliūtė, Zenonas Kolba, Vlada Stančikaitė-Abraitienė, Jonas Steponavičius. Emigracijoje viena iš stipriausių vaikų knygos menininkių, bet daugiau dirbusi periodinėje vaikų spaudoje²¹, buvo V. Stančikaitė-Abraitienė, kurios iliustruotas knygas tarpukariu jau daug kas buvo spėjęs įsidėmėti.

Meninės kokybės požiūriu DP iliustruota vaikų knyga labai nevientisa. Tam įtakos turėjo keletas veiksnių, pirmiausia tai, kad į apipavidalinimo darbą įsitraukė nemažai dailininkų mėgėjų, turėjusių piešimo gabumų, bet neturėjusių reikiamos kvalifikacijos (Andrius Rudolfas Mironas, Povilas Raudonikis, Stefanija Statkevičiūtė) ar Kauno meno mokykloje studijavusių, bet mokslo nebaigusių jos auklėtinių

20 Jono Firinausko asmens byla, in: Lietuvos literatūros ir meno archyvas (toliau – LLMA), f. 61, ap. 4, b. 67, l. 1.

21 Periodinės vaikų spaudos iliustruotojais dar dirbo Zenonas Kolba ir Romualdas Veselauskas.

7. Viktoras Simankevičius, Jono Rutkausko apsakymų knygos *Gintarėliai* atvartas, München: Pr. Fabius, 1948

Viktoras Simankevičius, page spread of the book of short stories *Gintarėliai* (*Tiny Pieces of Amber*) by Jonas Rutkauskas, München: Pr. Fabius, 1948

(Eduardas Krasauskas, Halina Naruševičiūtė-Žmuidzinienė, Juozas Penčyla, Aleksandras Šepetys²²), taip pat buvusių Vilniaus dailės akademijos ir Kauno taidomosios dailės instituto studentų, dėl karo suirutės nespėjusių baigti minėtų aukštųjų dailės mokyklų (Vytautas Leonas Adamkevičius, Emilija Drochnerytė, Povilas Osmolskis, Juozas Penčyla, Antanas Petrikonis, Viktoras Simankevičius²³). Daugelis jų su knygos

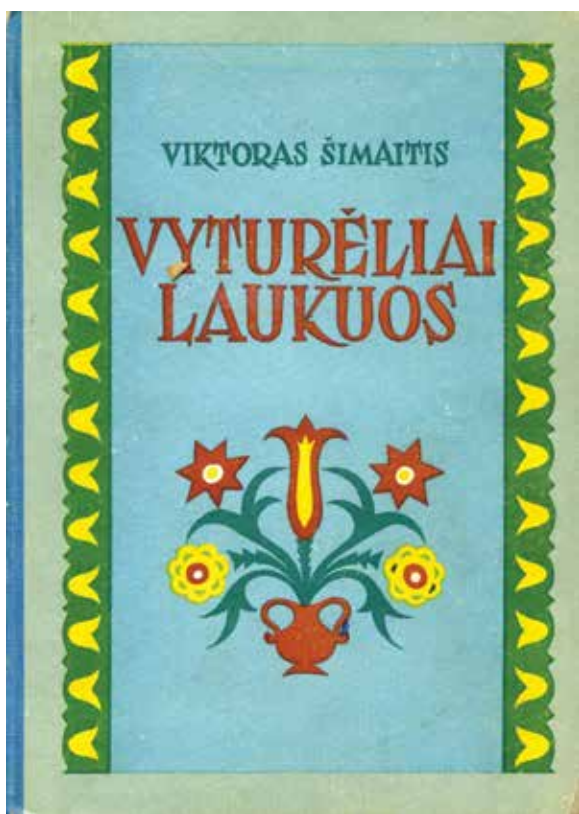
apipavidalinimu nė karto nebuvo net susidūrę. Išvykę iš Lietuvos, vieni jų 1945–1951 m. niekur nebesimokė arba mokslus baigė jau už Atlanto, kiti tęsė dailės studijas įvairiose Vokietijos aukštosiose ir aukštesniosiose dailės mokyklose²⁴, dar kiti įstojo ir mokėsi Vytauto Kazimiero Jonyno 1946 m. įkurtoje Freiburgo dailės

22 Dalia Ramonienė, *Kauno meno mokyklos mokinių sąvadas*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006, p. 99, 133–134, 143, 179.

23 1940 m. priimtų į Vilniaus dailės mokyklą mokinių sąrašas, in: LLMA, f. 63, ap. 1, b. 6, l. 1, 3; Vilniaus dailės mokyklos IV ir V kurso mokinių sąrašas, in: LLMA, f. 63, ap. 1, b. 6, l. 9, 20;

1941 m. Vilniaus dailės mokyklos mokinių sąrašas, in: LLMA, f. 63, ap. 1, b. 6, l. 47, 48; Vytauto Leono Adamkevičiaus asmens byla, in: LLMA, f. 61, ap. 4, b. 1, l. 1; Povilo Osmolskio asmens byla, in: LLMA, f. 61, ap. 4, b. 232, l. 1; Juozo Penčylos asmens byla, in: LLMA, f. 64, ap. 1, b. 146, l. 1.

24 V. Bartusevičiaus duomenimis, 1947 m. įvairiose meno akademijose dailę studijavo 115 studentų; Vincas Bartusevičius, *op. cit.*, p. 302.

8. Povilas Osmolskis, Viktoro Šimaičio eilėraščių knygos *Vyturėliai laukuos* viršelis, Reutlingen: Aut. leidinys, 1947

Povilas Osmolskis, cover of the poetry book *Vyturėliai laukuos* (*Larks in the Fields*) by Viktoras Šimaitis, Reutlingen: published by the author, 1947

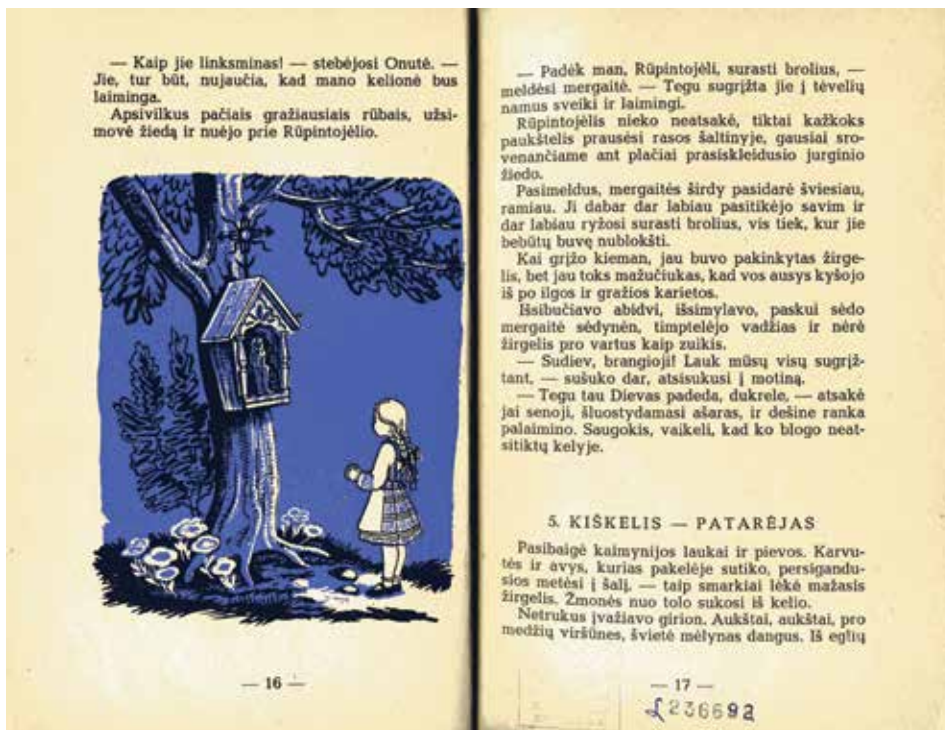
ir amatų mokykloje, kaip antai, Algirdas Kurauskas, V. Simankevičius, Algirdas Mečys Šimkūnas, Romualdas Veselauskas²⁵, ar studijavo privačiai (Jonas Tričys). R. Misiūno duomenimis, prie visų įvairaus žanro ir visų amžiaus grupių paskirties Vokietijos DP knygų iliustravimo prisidėjo septyniasdešimt vienas dailininkas, įskaitant du svetimtaučius ir Lietuvoje likusius

25 Dalia Ramonienė, „Freiburgo dailės ir amatų mokykla / École des Arts et Métiers (1946–1949)“, in: *Freiburgo dailės ir amatų mokykla. Dėstytojai ir mokiniai*: Parodos katalogas, sudarė Rima Rutkauskienė, Irena Dobrovolskaitė, Danutė Skromanienė, Linas Gedminas, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2006, p. 8, 17, 110–111; Algirdo Kurausko asmens byla, in: LLMA, f. 61, ap. 4, b. 163, l. 1; Viktoro Simankevičiaus asmens byla, in: LLMA, f. 64, ap. 1, b. 156, l. 1; Mečislovo Algirdo Šimkūno asmens byla, in: LLMA, f. 64, ap. 1, b. 162, l. 1.

T. Kulakauską bei D. Tarabildienę²⁶, tuo tarpu tik ikimokyklinio ir jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų knygas, mano duomenimis, iliustravo dvidešimt dailininkų, apie tris iš jų išsamesnių biografinių žinių kol kas nepavyko rasti.

Daugumos Vokietijoje leistų knygų meninė išvaizda visais atžvilgiais labai kukli ir pakankamai neišvaizdi. Tai pasakytina apie formatą, popieriaus, įrišimo, šriftų asortimentą, spaudos būdą, viršelių, antraštinių lapų, pačių iliustracijų, kitų apipavidalinimo elementų meninę kokybę, o apie knygos architektoniką, iš dalies ir apie knygos poligrafijos kokybę (su retomis išimtimis) kalbėti visai netenka. Nedideli ir vaikų knygų tiražai. Jeigu knygelė būdavo leidžiama stovykloje tik jos vaikų ir jos darželio ar pradžios mokyklos reikmėms, tiražas nesiekdavo ir trijų šimtų. Šios knygelės dažniausiai būdavo spausdinamos rotatoriumi (*Dekite, žvakutės*, Wiesbaden: Giedra, 1945; Leonardas Žitkevičius, *Nemunėlio šnekos*, Wiesbaden: Giedra, 1945; *Gimtinės žiburėliai*, kn. 2, Hanau: Hanau LTB Švietimo skyrius, 1946; Adolfas Mekas, Jonas Mekas, *Iš pasakų krašto: rinktinės įvairių tautų pasakos*, Wiesbaden: Giedra, 1947; *Buvo kartą karalius*, Hanau: DP Camp, 1947). Vėliau įprastas buvo 1000–3000, rečiau 5000 tiražas, skirtas padalyti visų trijų karinių zonų stovyklų pradžios mokykloms, darželiams ir šeimoms. Leistos įvairių formų ir dydžių knygelės, tačiau dominuojantis buvo klasikinis vertikalus stačiakampis formatas, horizontalus formatas pritaikytas tik Balės Voveraitės eilėraščių knygelei *Kišchio lūpa* (Tübingen: Patria, 1948). Labai kuklūs ir knygelėlių dydžiai. Vienintelė P. Osmolskio iliustruota ir jo paties išleista lietuvių liaudies dainelė *Du gaideliai* (Kirchheim u. Teck: [S. n.], 1946) buvo artima tradiciniam spalvotos ikimokyklinio amžiaus vaikų paveikslėlių knygelės formatui (maždaug 290 × 230 mm), tuo tarpu kitos buvo kur kas mažesnės (apie 240 × 180, 200 × 150 mm) arba visai nedidelės (190 × 140, 180 × 150 mm), pavyzdžiui,

26 Remigijus Misiūnas, *Barakų kultūros knygos*, p. 179.

9. Povilas Osmolskis, Viktoro Šimaičio eilėraščių knygos
Vyturėliai laukuos atvartas, Reutlingen: Aut. leidinys, 1947

Povilas Osmolskis, page spread of the poetry book *Vyturėliai laukuos* (*Larks in the Fields*) by Viktoras Šimaitis, Reutlingen: published by the author, 1947

10. Povilas Osmolskis, Stepo Zobarsko pasakos *Brolių ieškotoja*
atvartas, Tübingen: Patria, 1947

Povilas Osmolskis, page spread of the fairy tale *Brolių ieškotoja* (*In Search of Her Brothers*) by Stepas Zobarskas, Tübingen: Patria, 1947

11. Vsevolodas Kopylovas, Eilėraščių rinkinio *Žiemos naktis* atvartas, Wentorf: Wentorf stovyklos lietuvių pradžios mokykla, 1945

Vsevolodas Kopylovas, page spread of the poetry collection *Žiemos naktis* (*Winter Night*), Wentorf: Lithuanian primary school of the Wentorf DP camp, 1945

eilėraščių rinkinio vaikams *Žiemos naktis* (Wentorf, 1945) formatas 260 × 150 mm, S. Zbarsko pasakos *Riestausio sūnus* (Tübingen: Patria, 1947) – 230 × 180 mm, to paties autoriaus apsakymų knygelės *Ganyklų vaikai* (Tübingen: Patria, 1948) dydis – 210 × 150 mm.

Visiems leidėjams didžiausia problema buvo popierius. Pokario Vokietijoje dėl sugriautų gamyklų ir nualintos miškų pramonės jo visą laiką trūko. Leidėjai ir spaustuvininkai džiaugdavo si gavę bet kokios rūšies popieriaus, jeigu ant jo tik buvo galima spausdinti, nors knygos meniniam apipavidalinimui popieriaus rūšis ir kokybė itin svarbi. Nuo jų paprastai priklausė šrifto parinkimas ar net jo dydis, tarpai tarp rinkinio eilučių, rinkinio spalvos tonas, ypač iliustracijų bei kitų apipavidalinimo elementų spalvinė kokybė.

Aptariamo laikotarpio dauguma egzilio vaikų knygų spausdinta ant labai prastos kokybės plono, tiesiog trupancio, su įvairiomis priemaišomis dažniausiai rusvo atspalvio, nuo laiko dar labiau parudavusio popieriaus. Daugiau iliustracijų turinčioms knygutėms spausdinti naudotas kiek storesnis ir kietesnis popierius, tačiau jis ne kiek neprimena net paties prasčiausio spaudai naudojamo kreidinio popieriaus. Ir pačios knygutės labai plonytės, lengvos, be storesnių viršelių. Vyrauja leidiniai minkštais viršeliais, kurių blokai apgaubti dažnai ne ką storesniu negu patys knygų lapai popieriumi, tik viena kita knyga turi kietus kartoninius geresnės kokybės popieriniais lapais apklijuotus viršelius ir tvirtesnę įrišimą. Iš jų paminėtinos dvi knygutės, išleistos „Patrios“ leidyklos Tiubingene, tai Vytės Nemunėlio

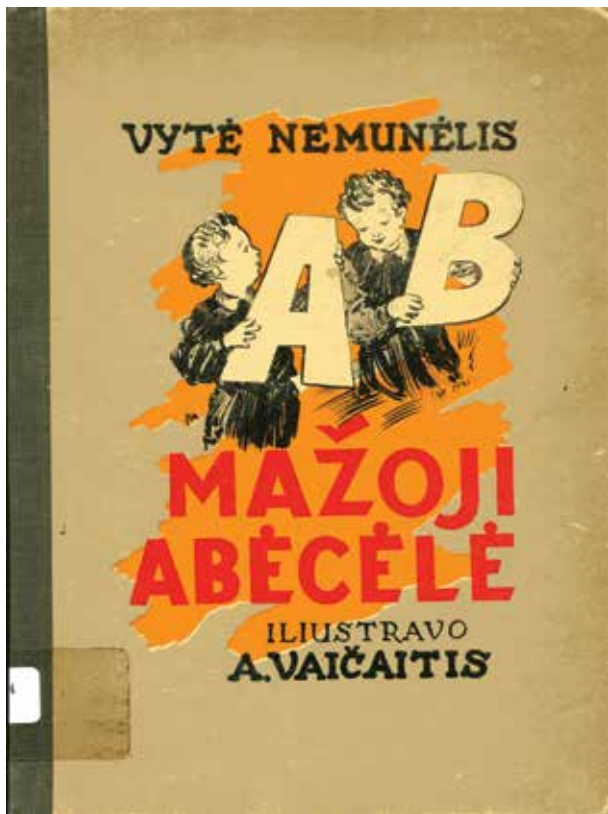
elementorius *Mažoji abėcėlė* (1946) ir Stepo Zobarsko pasaka *Riestaūsio sūnus* (1947), taip pat Antano Giedriaus *Tėvų pasakos* (Memmingen: Memmingen Ztg, Verl.-Druck. GmbH, 1951), Liudo Dovydeno novelė *Gyveno kartą karalius* (Gunzenhausen: Sudavija, 1946), Viktoro Šimaičio eilėraščių knygelė *Vyturėliai laukuos* (Reutlingen: Aut. leid., 1947). Gerame popieriuje išspausdintų vaikų knygų iš viso nėra. Kalbant apie pačią knygos struktūrą matyti, kad stengtasi laikytis klasikinės knygos sampratos: nors popierius būdavo ir labai taupomas, dauguma knygūčių turi ne tik antraštinį, bet ir priešantraštinį lapą, tačiau tikriausiai taupumo sumetimais (arba dėl patirties stokos) kartais tekstas arba turinys pradedamas spausdinti kitoje antraštinio lapo pusėje (Leonardas Žitkevičius, *Nemūnėlio šnekos*, Wiesbaden: Giedra, 1945; *Žiemos naktis*, Wentorf: Wentorf stovyklos lietuvių pradžios mokykla, 1945). Kita vertus, jeigu eilėraštis ar tekstas baigiasi puslapio viršuje, pasitaiko, kad likusioji puslapio dalis dažnai lieka tuščia net ir įdėjus kuklią užsklandą. Tai liudija jaunųjų dailininkų knygos meno sampratos spragas, maketavimo patirties stoką. Nelabai kokybiškas ir įrišimas: taikytas besiūlis lankų ar lapų sujungimas, – storesnių knygų lankai klijuoti į bloką, plonesnių lapai segti kaip sąsiuvinis metalinėmis sąsagomis per lenkimo vidurį arba 2–3 sąsagomis per bloko šoną iš viršaus. Kaip minėta, nuo popieriaus kokybės dažnai priklausė ir šrifto parinkimas, tačiau DP stovyklų vaikų knyga šriftų įvairove pasigirti negali. Daugelis spaustuvių iš pradžių neturėjo lietuviško šrifto, spaustuvių rinkėjams naujas šriftas kėlė rinkimo sunkumų, vėlėsi klaidos. Antra vertus, ir rašomoji mašinėlė su lietuvišku raidynu buvo didžiulis deficitas, ją gauti net ir juodojoje rinkoje būdavo problemiška. Tai buvo labai aktualu leidėjams, knygas spausdinusiems rotatoriūmi, kai ant spausdinimo mašinėlė surinkto teksto diakritinius ženklus tekdavo dėti ranka.

Vartant pokario Vokietijoje leistas vaikų knygas, į akis dažnai krinta spaudos brokas – tekstinio šrifto dydžių įvairovė, svyruojanti maždaug nuo 9 iki 24

punktų. Gana dažnai šriftas šios kategorijos knygai per smulkus, o pats teksto rinkinys per tankus. Vaikų knygos meninę kokybę smukdė ir nuo karo nukentėjusi spaustuvių įranga, kokybiškų tipografinių dažų bei jų spalvų trūkumas. Pasitaiko knygūčių, kurių tekstas neįprastos juodos, bet žalios, rudos, mėlynos ar net raudonos spalvos. Pavyzdžiui, raudona spalva atspausdinta Jono Burkaus religinio turinio knygelė *Mažųjų dienelės* (Dillingen-Donauwörth: [S. n.], 1948), kurią apipavidalino Stefanija Statkevičiūtė, akiai neįprasta mėlyna spalva atspausdinta Stasio Lauciaus eilėraščių knygutė *Po pilkais debesėliais* (Tübingen: Patria, 1947). Tiesa, kartais kitos spalvos šriftas dailininko parinktas sąmoningai, derinant prie dominuojančios iliustracijų spalvos: dail. P. Osmolskis, apipavidalindamas S. Zobarsko knygutę *Gandras ir gandytė* (Weilheim-Teck: Atžalynas, 1946), šriftui pritaikė iliustracijose dominuojančią ochros spalvą. Daugeliui knygų būdingas per didelis ar per mažas spaustuvinio šrifto sodrumas, kartais jis yra skirtingas tos pačios knygos puslapiuose, gana dažnai neryškiai atspausdintas tekstas ir pačios trijų–keturių spalvų iliustracijos. Dabar jau nebėra galimybių palyginti originalios iliustracijos ir poligrafijos atspaudu, tačiau skirtumas turėtų būti didžiulis.

Pokario Vokietijoje buvo leista vaikams būdingų žanrų literatūra – nemažai lietuvių ir pasaulio šalių pasakų, apsakymų, eilėraščių, nedidelių poemų. Vaikams rašė tie patys rašytojai kaip ir tarpukario Lietuvoje²⁷: F. Andrusevičius, Pranas Bastys (slapyv. Pranas Imsrys), B. Brazdžionis, L. Dovydenas, A. Giedrius, Julius Kaupas, J. Kuzmickis, S. Laucius, A. ir J. Mekai, P. Orintaitė, Aleksandras Radžius (slapyv. Rimas Glūdutis), P. Rimkūnas, J. Rutkauskas, Viktoras Šimaitis, V. Tamulaitis, S. Zobarskas, L. Žitkevičius ir dar keletas mažiau žinomų menininkų. XX a. 5 dešimtmečio egzilio vaikų knygų turinį iš dalies lėmė Lietuvos Respublikos ketverių metų pradinės mokyklos programoje akcentuotas Tėvynės pažinimas kaip ypač svarbi

27 Tremtyje vaikams rašė ir daugiau rašytojų, čia išvardyti tik tie, kurių knygutės buvo išleistos iliustruotos.

12. Adolfas Vaičaitis, Vytės Nemunėlio (Bernardo Brazdžionio) elementoriaus *Mažoji abėcėlė* viršelis, Tübingen: Patria, 1946

Adolfas Vaičaitis, cover of the ABC book *Mažoji abėcėlė* (*Little ABC Book*) by Vytautas Nemunėlis (Bernardas Brazdžionis), Tübingen: Patria, 1946

tautiškumo ugdymo dalis, taip pat universaliųjų ir prigimtinių vertybių, moralinių bei estetinių pradų lavinimas. Dėl aiškiai išreikštos gėrio ir blogio takoskyros skatinta pasakų leidyba, siekta pažadinti gerumo, sąžiningumo, Tėvynės meilės, pagarbos tėvams, noro mokytis, kitus moralinius jausmus. Šiam tikslui tarnavo ir tekstas, ir iliustracijos. Svetimoje aplinkoje atsidūrusių mažamečių tapatybės suvokimo stiprinimas, istorinės, pilietinės savimonės formavimas tapo kaip niekad aktualus. Šia tema tremties spaudoje rašyta ir diskutuota ne kartą. Antai Juozas Girnius ir periodinėje spaudoje, ir leidiniuose aiškino, kodėl tautinis vaikų auklėjimas svetimame krašte atsidūrusiems lietuviams yra toks būtinas dalykas:

nors tautinis auklėjimas yra visada mokyklai aktualus uždavinys, tačiau tremtyje jis yra aktualus ypatinga [retinta autoriaus – D. R.] prasme. <...> Savame krašte tautinis auklėjimas vyksta nejučiomis, tarsi savaimingai, nes tautinė dvasia čia persunkusi visą aplinką. Tautiškai nuteikia bei nustato savame krašte visas gyvenimas, – ne tik mokykla, bet ir užmokyklinė aplinka. <...> Visai kita padėtis svetur, kur visa aplinka dvelkia svetimą dvasia: svetimą kalbą, svetimais papročiais, svetimų gyvenimo supratimu. Svetima aplinka savaime virsta nutautinimo veiksmu.²⁸

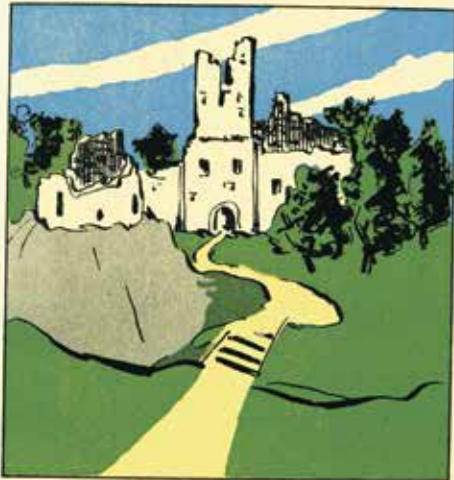
Ieškodamas kelių prieš nutautėjimo grėsmę, J. Girnius įvardijo tris svarbiausius dalykus: „a) neužmiršti gimtosios tėvų kalbos, b) išsaugoti tautinę sąmonę ir c) išlaikyti tautinį charakterį“²⁹. Panašios nuomonės buvo ir lituanistas etnografas Antanas Mažiulis. Ieškodamas „lietuviškumo“ lietuvių liaudies dainelės „Du gaideliai“ bei L. Dovydeno pasakos *Pabėgėlis Rapsiukas* (Gunzenhausen: Rit-Mak, 1946) P. Osmolskio iliustracijose, jis išvelgė pagirtinas dailininko pastangas „duoti lietuviškai dainelei ir lietuvišką drabužį“ [retinta autoriaus – D. R.]³⁰. Straipsnio autorius ragino dailininkus visą vaizdinę knygų medžiagą „pateikti lietuviškos dvasios aplinkoje“ todėl, kad skaitant vaikui kils klausimų, ir tėvai atsakydami į juos, galės daug apie savo kraštą ir jo gyvenimą papasakoti („Labai daug galima pasakyti lietuviškojo kaimo vaizdais“³¹). Akivaizdu, kad šia mintimi vadovavosi dauguma rašytojų ir dailininkų: knygų turinyje ir iliustracijose dominuoja Lietuvos tematika, lietuviško kaimo vaizdai, ypač tautinė atributika. Personazai, dideli ir maži, dažnai vaizduojami su tautiniais

28 Juozas Girnius, „Tautinio auklėjimo problema tremtyje“, in: *Aidai*, 1948, Nr. 11, p. 58.

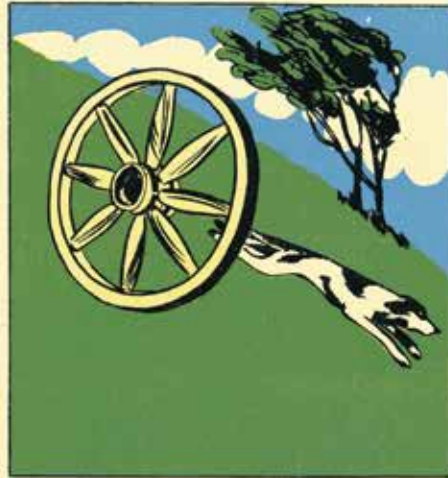
29 *Ibid.*, p. 59.

30 Antanas Mažiulis, „Lietuviškumą jausiant“, in: *Aidai*, 1946, Nr. 10 (22), p. 175.

31 *Ibid.*

Pilies griuvėsiai, jūs man menat
Kovas lietuvių milžinų —
Čia mūsų praeitis gyvena,
Čia ateitis laisvų dienų.

Ratas rieda nuo kalniuko,
Bet nepriveja Margiuo —
Aš ir pats abu mačiau:
Margis bėga daug greičiau.

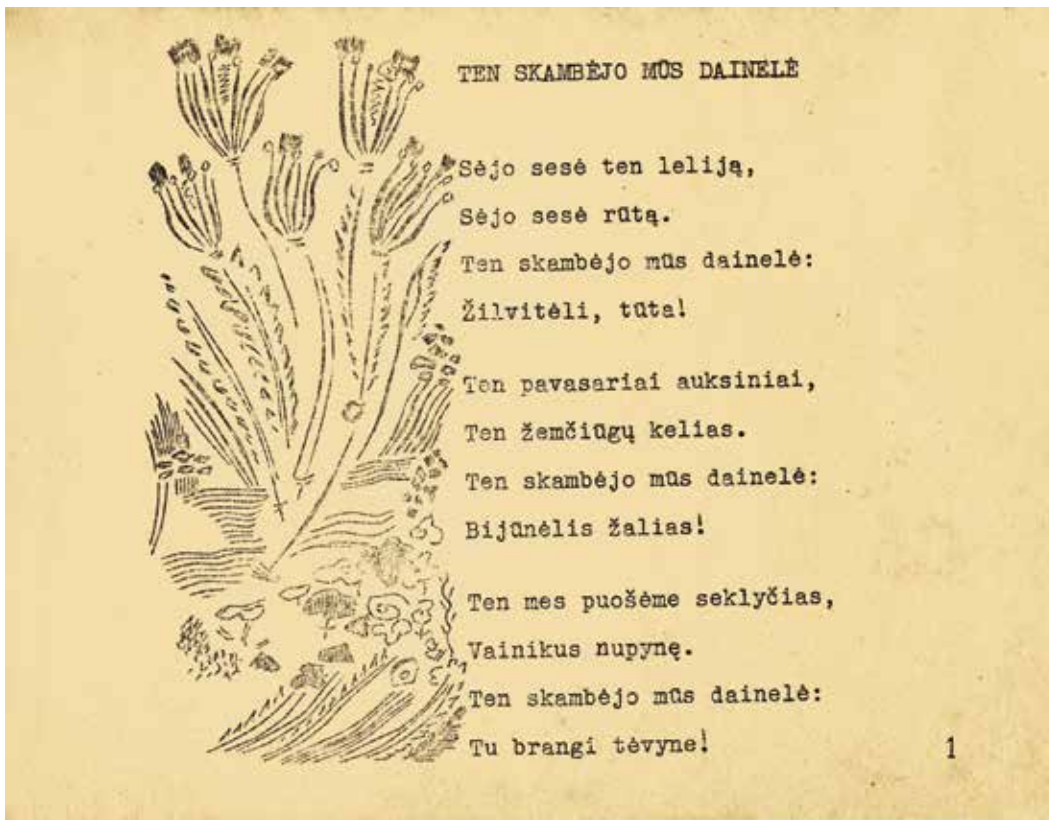
13. Adolfas Vaičaitis, Vytės Nemunėlio (Bernardo Brazdžionio) elementoriaus *Mažoji abėcėlė* atvartas, Tübingen: Patria, 1946

Adolfas Vaičaitis, page spread of the ABC book *Mažoji abėcėlė* (*Little ABC Book*) by Vytė Nemunėlis (Bernardas Brazdžionis), Tübingen: Patria, 1946

drabužiais, veiksmas vyksta valstietiškoje kaimo aplinkoje, kaimo pirkioje ar jos seklyčioje, plačiai naudojami (kartais gana formaliai) liaudies buities motyvai – skrynias, raštuoti audiniai, taip pat simboliniai kryžiai, stogastulpių, kanklių, karžygio motyvai. Taigi knyga buvo suvokta pirmiausia kaip priemonė palaikyti nacionalinį tapatumą. Kita vertus, nebuvo pamirštos ir kitos svarbios vaikų knygos funkcijos.

Lyginant su tarpukario vaikų knyga, kokių nors naujų stilistinių apipavidalinimo ir iliustravimo bruožų, inovatyvių raiškos formų, kurioms būtų galėjusi daryti įtaką nauja Vakarų kultūros aplinka ir neįtikėtina intensyvus jos meninis gyvenimas, nematyti. Labai bendrais bruožais galima teigti, kad vyrauja

tradicionalistinė estetika. Be to, iš menko konteksto nematyti, kad viena ar kita leidykla būtų turėjusi aiškią iliustruotos vaikų knygos koncepciją, nusištačiusi meninius ir estetinius apipavidalinimo kriterijus. Tą patį galima pasakyti ir apie dailininkus. Kita vertus, daugumai jų ši specifinė veiklos sritis buvo visiškai nežinoma ir atsitiktinė. Dažniausiai jie iliustravo tik po vieną knygą, tad ir ryškesnėms individualioms apipavidalinimo tendencijoms reikštis aplinkybės nesusiklostė. Iš aptariamo laikotarpio vaikų knygos apipavidalinimo srityje nuosekliai dirbusių menininkų minėtinas tik P. Osmolskis, bet jo braižas gana netolygus. Nors karo metais buvo baigęs tik tris Kauno taikomosios dailės instituto

13. Andrius Rudolfas Mironas, Leonardo Žitkevičiaus eilėraščių knygelės *Nemunėlio šnekos* puslapis, Wiesbaden: Giedra, 1945

Andrius Rudolfas Mironas, page of the poetry book *Nemunėlio šnekos* (*Tales of the Nemunėlis*) by Leonardas Žitkevičius, Wiesbaden: Giedra, 1945

kursus³², emigracijoje jis iliustravo ir apipavidalino keliasdešimt įvairios paskirties leidinių. Ši nemažą skaičių, be jokios abejonės, lėmė darbas „Patrios“ leidykloje, kur eidamas dailininko pareigas, 1949 m. pelnė netgi šios leidyklos premiją³³. P. Osmolskis apipavidalino ir iliustravo 16 mažiesiems skirtų knygelių, tarp jų ir paties išleistą lietuvių liaudies dainą *Du gaideliai*, vos ne vienintelę įprasto vidutinio formato paveikslėlių knygą vaikams.

32 1940 m. P. Osmolskis įstojo į reformuotą Kauno dailės mokyklą, 1941–1943 m. mokėsi Kauno taikomosios dailės institute; Kauno dailės mokyklos 1940 m. mokinių sąrašas, in: LLMA, f. 61, ap. 2, b. 8, l. 42; Kauno taikomosios dailės mokyklos [instituto – D. R.] studentų alfabetinis sąrašas 1941–1943 m. m., in: LLMA, f. 61, ap. 3, b. 9, l. 2.

33 Jonas Pranas Palukaitis, *op. cit.*, p. 86, 162, 213–214.

Kaip minėta, iliustruotų vaikų knygų išleista arti penkiasdešimties, iš jų du elementoriai – Vytės Nemunėlio *Mažoji abėcėlė*, skirta priešmokyklinio amžiaus vaikams ir S. Zobarsko *Aušrelė* (Tübingen: Patria, 1948). Pastaroji perspausdinta iš Kaune Valstybinės leidyklos 1943 m. išleisto elementoriaus su D. Tarabildienės iliustracijomis, tik su nauju viršeliu, kurį nupiešė P. Osmolskis. Leidinio paskirtį atspindinčiu piešinėliu papuoštas viršelis gana estetiškas, serifais akcentuotas dviejų spalvų pieštas šriftas raiškus, tačiau bloko puslapių spaudos ir ypač dažų kokybė labai prasta, – raišdės, skiemenys, žodžiai, taip pat piešinių kontūrai per daug užjuodinti, iškreiptos vidinių ir šoninių paraščių proporcijos bei pats teksto rinkinys. Geresne spauda pasižymi Vytės Nemunėlio *Mažoji abėcėlė*, kurią iliustravo A. Vaičaitis, karo metais dirbęs Valstybinės

knygų leidyklos Kaune meniniu redaktoriumi, iliustravęs keletą leidinių. Skiriamuoju šio elementoriaus bruožu laikytinas paprastas, tačiau stilistiškai vientisas maketas, kas pokario Vokietijoje leistoms vaikų knygoms nelabai būdinga. Patrauklus keturspalvis viršelis paryškintas oranžiniu laisvos konfigūracijos fonu piešiniui ir pavadinimui, rėmeliais (langais), iškeltais į viršutinę puslapio dalį, išskirtos penkių spalvų dekoratyviai traktuotos iliustracijos, po kuriomis komponuojamas ketureilis su paryškintu inicialu. Visai kitu principu amžininkų puikiai įvertintais tušu pieštais piešiniais³⁴ ir puikiu jų santykiu su tekstu A. Vaičaitis iliustravo J. Kaupo pasakų rinkinį *Daktaras Kripštukas pragare* (Freiburg: P. Abelkio lietuviškų knygų leidykla, 1948), tačiau šios knygos pasakos ir fantastinės novelės labiau tinka vyresniojo mokyklinio amžiaus vaikams ar net suaugusiems. Vokietijoje buvo išleistas ir piešimo vadovėlis *Daili saulutė* (Augustdorf: [s. n.], 1947), skirtas ikimokyklinio amžiaus vaikams, kurį parengė dailininkas Z. Kolba.

Apipavidalinant pasakų ir originalios grožinės literatūros vaikų knygas didelis dėmesys skirtas viršeliams, kurie dažniausiai buvo projektuoti spalvoti, o iliustracijos tekste galėjo būti ir nespalvotos. Klasikinės sampratos knygų grafikoje įprasta, kad viršelis vienokiu ar kitokiu būdu atspindi knygos turinį, jos tipą ir paskirtį, tačiau DP produkcija liudija, kad šio principo ne visuomet laikytasi. Antai H. Naruševičiūtė-Žmuidzinienė, apipavidalindama P. Imsrio eiliuotą pasaką *Vilkas meškeriojas* (Detmold: „Tremtinio žodžio“ leid., 1946), kreipė dėmesį ne į pasakos turinį, bet į tautinį ugdymą ir viršelį sukūrė pabrėžtinai lietuvišką. Po knygelės pavadinimu dailininkė pavaizdavo sėdinčią ir pasakas skaitančią mergytę, dėvinčią tautinius drabužėlius, ir šią kompoziciją, stiprindama „lietuviškumo dvasią“, papildomai apsupo stilizuotomis liaudiško augalinio ornamento šakelėmis. Originalius viršelius piešė poetas, prozininkas Vytautas Leonas

Adamkevičius (slapyv. Leonas Lėtas), kartu su Jonu ir Adolfu Mekais bei Algirdu Landsbergiu leidęs modernistinio žurnalo „Žvilgsniai“ rotatoriumi spausdintas knygas³⁵. Iš jų paminėtinas J. ir A. Mekų įvairių tautų pasakų rinktinės *Iš pasakų krašto* (Wiesbaden: Giedra, 1947) modernus šriftinis viršelis. V. L. Adamkevičius iliustravo ir kitą J. ir A. Mekų pasakų knygą *Trys broliai ir kitos pasakos* (Wiesbaden: Giedra, 1946). Tai bene vienintelė Vokietijoje leista vaikams skirta knyga, kurios lakoniškas šriftinis viršelio apipavidalinimas atspindi modernius vakarietiškus knygų dizaino pavyzdžius. Savita, į trijų eilučių struktūrą sudėliota minimalistinė kompozicija dekoratyvi, statiška ir pakankamai „avangardiška“, tik, deja, mažai siejasi su knygos turiniu, juo labiau su vaikų pasaulėjauta ir mąstymo būdu: pažvelgęs į viršelį, niekaip nepasakytum, kad tai vaikams skirta knyga. Viktoro Šimaičio pradžios mokyklų vaikams skirtų eilėraščių knygelės *Vyturėliai laukuos* (Reutlingen: Aut. leid., 1947) viršelis, sukurtas P. Osmolskio, vėlgi siejasi ne su knygos turiniu, bet tremtyje akcentuotu vaikų tautinės tapatybės ugdymu. Pasitelkdamas liaudiškos ornamentikos motyvus, dailininkas viršelį apipavidalino baldų puošybai būdingais liaudiškos stilstikos augaliniais elementais. Kitų knygų viršelių iliustracijos ir apipavidalinimas glaudžiau susijęs su knygų turiniu, jų vaizdinės kompozicijos derintos prie vaikų amžiaus, mąstymo ir jų pasaulio suvokimo. Tuo tarpu antraštinių lapų kompozicijose, išskyrus porą leidinių, vyrauja šriftinis sprendimas.

Panašūs principai būdingi ir iliustracijoms, nors plastinės kalbos vientisumo tarp viršelio ir iliustracijų stinga. Vienuose leidiniuose naudotos spalvotos, akvarele, guašu, tempera ar netgi spalvotais pieštukais pieštos siužetinės puslapinės iliustracijos, kituose – dažniausiai tušu piešti nespalvoti realistinės raiškos piešiniai, kurių vaizdai tiesiogiai susiję su tekstu. Spalvotos puslapio dydžio iliustracijos nesilaikant vidinės

34 Alfonsas Nyka-Niliūnas, „Daktaras Kripštukas pragare, arba pasikalbėjimai apie pasakų knygas“, in: *Aidai*, 1948, Nr. 21, p. 410.

35 Remigijus Misiūnas, *Barakų kultūros knygos*, p. 129.

knygos logikos talpintos tai dešinėje, tai kairėje atvarto pusėje, ir vis dėlto, atliepdamos teksto turinį, darė jį vaizdesnį, o pačią knygą – vaikui patrauklesnę. Puslapinės pažodžiui tekstą pakartojančios iliustracijos būdingos Balės Voveraitės trijų dalių scenos pasakai *Žirgonė ir Gailė* (Detmold: Liet. Skautų s-gos brolijos vadija, 1948), kurią iliustravo J. Tričys, bei rašytojos istorinei poemai *Lietuvos keliu* (Nordligen: Sudavija, 1948), iliustruotai monogramisto D. V. Ši iliustravimo principą taikė ir J. Steponavičius A. Giedriaus parengtam pasakų rinkiniui *Tėvelių pasakos* (Stade: [S.n.], 1947). V. Tamulaičio apysakų knygai *Sugrižimas* (Tübingen: Patria, 1948) apipavidalinti P. Osmolskis taip pat akvarele nuliejo puslapio dydžio pavienes siužetines iliustracijas. Į atskirą puslapį įkomponuotomis iliustracijomis puošiant vaikų knygas, kartais iš akių išsprūsdavo maketo vientisumas, pavyzdžiui, L. Dovydėno novelių rinkinį *Gyveno kartą karalius* (Gunzenhausen: Sudavija, 1946) iliustravęs P. Osmolskis vienoms novelėms skyrė po dvi iliustracijas, kitoms – po vieną, o į knygutės pabaigą jų iš viso nebeliko. Dėl poligrafijos nuosmukio, sumenkusių spaudos galimybių šios rūšies iliustracijų originalai dažniausiai buvo tapyti naudojant nedaug spalvų, todėl jų spalvinė gama gana taupi. Kitą grupę sudaro tušu pieštos nespaltotos puslapinės iliustracijos. Nors vaiko akiai ne tokios patrauklios, vis dėlto jos taip pat padėjo geriau suvokti žodinio teksto turinį, žadino vaizduotę, lavino fantaziją. Freiburgo dailės ir amatų mokyklos studentas R. Veselauskas vaizdžiais nespaltotais puslapio dydžio piešiniais iliustravo A. Giedriaus apsakymų knygą *Kelionė į Lietuvą* (S. l.: S. l., 1947). Dailininkas, matyt, mokyklos direktoriaus V. K. Jonyno knygų grafikos paveiktas, meniniam apipavidalinimui be iliustracijų kiekvieno skyrelio pradžiai panaudojo ir profesionaliai sukomponuotus inicialus. Pokario Vokietijoje nedaug išleista prozos leidinių, kai pieštos iliustracijos puslapyje komponuotos tarp teksto. Iš tokių pavyzdžių, kuriems būdingas palyginti darnus teksto ir vaizdo santykis, minėtinos A. Giedriaus *Tėvų*

pasakos (Memmingen: Memmingen Ztg, Verl.-Druck. GmbH, 1951), kurias iliustravo Juozas Kaminskas. Šių iliustracijų kompozicijose vyrauja skaidri nuotaika, grakščios formos, saikingai stilizuotas realistinis piešinys. Be to, dailininkas kreipė dėmesį į knygos struktūrą, visos kompozicijos ritmą: kiekvieną pasaką komponavo ne tik vis kitame puslapyje, bet ir jos pavadinimą akcentavo su tekstu glaudžiai susijusia vaizdine simbolinio turinio rinkinio skilties pločio atsklanda, o pabaigą – užsklanda. Pakankamai darnus teksto ir siužetinės iliustracijos santykis būdingas J. Rutkausko knygai *Gintarėliai* (München: Pr. Fabius [Pranas Šulaitis]), kurią iliustravo Freiburgo dailės ir amatų mokyklos auklėtinis V. Simankevičius. Inicialus, iliustracijas ir užsklandas taupiai panaudojo dailininkė H. Naruševičiūtė-Žmuidzinienė A. Giedriaus pasakų *Taunienės bičiuliai* (Bielefeld: Z. Raulinaitis, 1947) meniniam apipavidalinimui. 1948 m. leidykla „Patrija“ išleido S. Zobarsko knygą *Ganyklų vaikai* su P. Osmolskio viršeliu ir D. Tarabildienės iliustracijomis, kurias ji piešė 1940 m. Spaudos fondo Kaune antrajam leidimui. Lietuvos Respublikos ir pokario Vokietijos vaikų knygos meninės kokybės ir spaudos galimybių skirtumas akivaizdžiai atspindi S. Zobarsko pasaka *Brolių ieškotoja*, kurią Kaune iliustravo K. Petrikaitė-Tulienė, 1938 m. išleido „Sakalo“ leidykla, o 1947 m. – Tiubingene „Patrija“ su P. Osmolskio iliustracijomis.

Kiek kitaip meniškai apipavidalintos eilėraščių knygutės. Įprasta, kad poezijos knygose iliustracija ar kitu apipavidalinimo elementu dažniau paryškinama ne konkreti eilėraščio turinio detalė, o viso kūrinio nuotaika, tačiau vaikų knygai, kuriai keliami vaizdumo reikalavimai (veikti jausmus, teikti estetinių išgyvenimų, lavinti fantaziją ir mąstymą), ši nuostata beveik netinka. Kita vertus, eiliuotas kūrinys, pats savaime teikdamas kur kas daugiau puslapio erdvės maketavimui, kartu reikalauja gilaus teksto rinkinio pagrindų išmanymo. Meniškai komponuojant rinktą tekstą, svarbu posmų išdėstymas puslapyje, jų ritmas, santykis su antrašte ir parašėmis, šrifto rūšis ir dydis.

Šiuo požiūriu tik viena kita knygutė pasižymi darnia puslapio ar atvarto kompozicija. Labai dažnai puslapio erdvėje neritmiškai išdėstyti, nelygiais tarpais patraukti į vieną ir į kitą pusę eilėraščio posmeliai atrodo nestabilūs, tarsi klibantys. Dar daugiau problemų kildavo, kai į puslapį tekdavo sutalpinti ne vieną, bet porą eilėraščių, susidedančių iš didesnio skaičiaus ir nevienodo pločio posmelių. Tuomet posmelių kompozicija akivaizdžiai liudija ne profesionalo, bet knygų grafikos mėgėjo ranką (Balė Voveraitė, *Mano švilpa*, Augsburg: Sudavija, 1949, dail. P. Osmolskis). Yra eilėraščių knygelių, kai tekstą atpasakojančios iliustracijos ritmiškai tam tikrais intervalais komponuotos puslapio apačioje per visą jo plotą visai nepaliekant paraščių, iškreipiant teksto ir vaizdo santykį (*Žiemos naktis*: Wentorf: Wentorf stovyklos lietuvių pradžios mokykla, 1945, dail. V. Kopylovas). Pagal to laiko spaudos galimybes pakankamai skoningai išleista Rimo Glūdučio (A. Radžiaus) poemėlė *Žiogo Šokliuko smuikelis* (Nordlingen: Sūduva, 1948), kuriai viršelį ir grafiškus gražios kompozicijos piešinius sukūrė O. Dokalskaitė-Paškevičienė, tik prie skaidraus piešinio iliustracijų kiek nedera juoda linija aprėmintos rinkinio skiltys. Eilėraščių knygutėms dažniau negu prozos leidiniams taikyti ir kiti apipavidalinimo elementai – vinjetės, atsklandos ir užsklandos, kartais susietos su tekstu, kartais virtusios dekoratyvinėmis puošmenomis. Iš pastarųjų minėtos P. Osmolskio vinjetės Balės Voveraitės knygai *Mano švilpa*, H. Naruševičiūtės-Žmuidzinienės pieštos atsklandos P. Imsrio eiliuotai pasakiai *Vilkas meškeriotojas*.

Peržvelgus pokario Vokietijoje vaikams skirtas iliustruotas knygas galima teigti, kad jų gana skurdžią meninę išvaizdą, tam tikrą knygos meno mėgėjišką atspalvį lėmė toli gražu ne vienas veiksnys. Svarbiausias iš jų – bloga spaudos kokybė, spaustuvinių darbų brokas. 5 dešimtmečio karo nusiaubtoje Vokietijoje daugelio poligrafijos įmonių techninė įranga buvo nualinta, trūko gerų tipografinių dažų, darbą išmanančių žmonių, o išsilaikiusių garsių spaustuvių paslaugos DP

stovyklų užsakovams buvo finansiškai neįperkamos. Antras svarbus veiksnys, lėmęs palyginti neišvaizdžią vaikų knygą, – popieriaus stoka ir jo kokybė. Ne tik dėl stokos, bet ir dėl popieriaus kainos nė viena vaikų knyga nebuvo atspausdinta ant išties balto blizgaus be jokių priemaišų popieriaus.

Iliustruotos vaikų knygos meninė išvaizda priklausė ir nuo ją apipavidalinančių dailininkų, iš kurių daugelis neturėjo reikiamo profesinio pasirengimo, stokojo teorinių žinių ir ypač maketavimo patirties. Dažniausiai knygas iliustravo įvairių dailės rūšių dailininkai, nesusipažinę su šia specifine grafikos rūšimi, taip pat mokslų nebaigę, pakankamos kvalifikacijos neįgiję dailės ugdymo įstaigų auklėtiniai arba piešti mokėję mėgėjai. Daugiausia dėmesio buvo skirta viršeliams apipavidalinti, vyravo ne tipografinės priemonės, bet ranka rašytas ar pieštas šriftas, derintas su nedidele vaizdine kelių spalvų kompozicija. Iš kitų knygų apipavidalinimo elementų dažniausiai taikytos puslapiinės spalvotos ir tušu pieštos iliustracijos, tačiau į tekstą jų komponuota po labai nedaug. Vyravo gana tikroviškos, lengvai atpažįstamos, pasakojimo eigą imituojančios, gal kiek per primityviai vaiko pasaulį atspindinčios iliustracijos. Mažai taikyta smulkiųjų knygų apipavidalinimo elementų – vinjetėlių, atsklandų, užsklandų, į teksto rinkinį įterpiamų nedidelių iliustracijų. Taikant daugiau puošybos elementų vidinė knygos išvaizda dažnai stokojo stilistinio vientisumo. Dėl visų aukščiau išvardytų priežasčių nepaplito vaiko mąstymui ir vaizduotei artimais paveikslėliais gausiai iliustruota knyga, skirta ikimokyklinio amžiaus vaikams.

Nepaisant kuklios meninės išvaizdos, kiekviena nauja vaikų knyga, kaip matyti iš to laikotarpio periodinės spaudos, buvo reikšmingas įvykis, ne tik padėjęs spręsti vaikų ugdymo problemas tremtyje, bet ir ne kartą praskaidrinęs skurdžią DP stovyklų vaikų kasdienybę.

Gauta 2016 05 18

PRIEDAS

ILIUSTRUOTŲ VAIKŲ KNYGŲ SĄRAŠAS³⁶

- Andriušis Pulgis, *Vabalų vestuvės*, Povilo Osmolskio piešiniai, Schweinfurt: Tėviškės garsas, 1948.
- Balė Voveraitė, *Kiščio lūpa*, Povilo Osmolskio piešiniai, Tübingen: Patria, 1948.
- Balė Voveraitė, *Lietuvos keliu*, dail. D. V. viršelis ir piešiniai, Nördlingen: Sudavija, 1948.
- Balė Voveraitė, *Mano švilpa*, iliustravo Povilas Osmolskis, Augsburg: Sudavija, 1949.
- Balė Voveraitė, *Žirgonė ir Gailė*, iliustravo Jonas Tričys, Detmold: Liet. skautų s-gos brolijos vadija, 1948.
- Bučys Anicetas, *Kalėdų senelis ir teta UNRRA*, iliustravo Antanas Petrikonis, Eutin: [S. n.], 1946.
- Burkus Jonas, *Mažųjų dienelės*, iliustravo Stefa Statkevičiūtė, Dillingen-Donauwörth: [S. n.], 1948.
- Buvo kartą karalius: tautų pasakos Hanau mažiesiems*, paruošė Vladas Civinskas, Povilo Raudonikio viršelis ir iliustracijos, Hanau: DP Camp, 1947.
- Dekite, žvakutės*, iliustravo Vytautas Leonas Adamkevičius, Wiesbaden: Giedra, 1945.
- Dovydėnas Liudas, *Pabėgėlis Rapsiukas*, iliustravo Povilas Osmolskis, Gunzenhausen: Rit-Mak leid., 1946.
- Du gaideliai*, iliustravo Povilas Osmolskis, Kirchheim-Teck: [S. n.], 1946.
- Enskaitis Pranas, *Artimui pagalbon*, Meerbeck: „Gintaro“ tunto leidinys, 1947.
- Giedrius Antanas, *Kelionė į Lietuvą*, iliustravo Romualdas Veselauskas, [S. l.: S. n.], 1947.
- Giedrius Antanas, *Taunienės bičiuliai*, iliustravo Halina Naruševičiūtė-Žmuidzinienė, [Bielefeld: Z. Raulinaitis, 1947].
- Giedrius Antanas, *Tėvelių pasakos*, iliustravo Jonas Steponavičius, Stade: [S. n.], 1947.
- Giedrius Antanas, *Tėvų pasakos*, iliustravo Juozas Kaminskas, Memmingen: Pasaulio lietuvių bendruomenės Vokietijos krašto valdybos knygų leidykla, 1951.
- Giedrius Antanas, *Lekučio atsiminimai*, Emilijos Drochnerytės viršelis, Stade/E: J. Karvelis, 1951.
- Gimtinės žiburėliai*, kn. 2, Hanau: Hanau LTB Švietimo skyrius, 1946.
- Gimtinės žiburėliai*, kn. 3, Hanau: Hanau LTB Švietimo skyrius, 1946.
- Gimtinės žiburėliai*, kn. 4, Juozo Kaminsko ir Algirdo Kurausko piešiniai, Hanau: Hanau LTB Švietimo skyrius, 1947.
- Glūdutis Rimas, *Eilėraščiai vaikams*, Kempton: [S. n.], 1947.

36 Į sąrašą įrašytos tik tos ikimokyklinio ir jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų knygos, kurių egzempliorių turi Lietuvos bibliotekos. Dar keliolika iliustruotų knygųčių minima periodinėje spaudoje, atsiminimuose ir kituose šaltiniuose, tačiau nesant galimybės patikrinti, į sąrašą jos neįtrauktos.

- Glūdutis Rimas, *Žiogo Šokliuko smuikelis*, [Onos Dokalskaitės]-Paškevičienės viršelis ir piešiniai, Nordlingen: Sūduva, 1948.
- Imsrys Pranas, *Vilkas meškeriotojas*, iliustravo Halina Naruševičiūtė-Žmuidzinienė, Detmold: „Tremtinio žodžio“ leidykla, 1946.
- Kaupas Julius, *Daktaras Kripštukas pragare*, iliustravo Adolfas Vaičaitis, Freiburg: P. Abelkio lietuviškų knygų leidykla, 1948.
- Kolba Zenonas, *Daili saulutė*, Augustdorf: [S. n.], 1947.
- Krausas Antanas, *Gyvulių draugas*, kn. 1, Detmold: [S. n.], 1946.
- Krausas Antanas, *Gyvulių draugas*, kn. 2, Detmold: [S. n.], 1946.
- Kuzmickis Jonas, *Katinėlio ūsai*, Lehrte: [Lietuvių stovykla], 1945.
- Kuzmickis Jonas, *Vieversėlis*, Lehrte: Lietuvių stovykla, 1945.
- Laucius Stasys, *Po pilkais debesėliais*, iliustravo Povilas Osmolskis, Tübingen: Patria, 1947.
- Lietuvos balsai*, Wiesbaden: Giedra, 1945.
- Mažųjų metai*, iliustravo Povilas Osmolskis, Schwäbisch Gmünd: Gabija, 1947.
- Mekas Jonas, Mekas Adolfas, *Iš pasakų krašto*, iliustravo Vytautas Adamkevičius, Wiesbaden: Giedra, 1947.
- Mekas Adolfas, Mekas Jonas, *Trys broliai ir kitos pasakos*, iliustravo Vytautas Adamkevičius, Wiesbaden: Giedra, 1946.
- Pasaka apie dieduką, bobutę ir margą vištelę*, München: UNRRA Team, 1946.
- Rutkauskas Jonas, *Gintarėliai*, iliustravo Viktoras Simankevičius, München: Pr. Fabius [Pranas Šulaitis], 1948.
- Šimaitis Viktoras, *Vyturėliai laukuos*, Povilo Osmolskio viršelis ir iliustracijos, Reutlingen: Aut. leid., 1947.
- Tamulaitis Vytautas, *Sugrįžimas*, iliustravo Povilas Osmolskis, Tübingen: Patria, 1948.
- Vytė Nemunėlis, *Mažoji Abėcėlė*, iliustravo Adolfas Vaičaitis, Vilnius-Tübingen: Patria, 1946.
- Vytė Nemunėlis, *Tėvų nameliai*, iliustravo Algirdas Mečys Šimkūnas, Haffkrug: Spaudos darbuotojų sambūris „Baltija“, 1945.
- Vytė Nemunėlis, *Tėvų nameliai*, iliustravo Jonas Firinauskas, Tübingen: Patria, 1947.
- Zobarskas Stepas, *Aušrelė*, iliustravo Domicėlė Tarabildienė, viršelis Povilo Osmolskio, Tübingen: Patria, 1948.
- Zobarskas Stepas, *Brolių ieškotoja*, iliustravo Povilas Osmolskis, Tübingen: Patria, 1947.
- Zobarskas Stepas, *Gandras ir gandrytė*, piešė Povilas Osmolskis, Weilheim-Teck: Atžalynas, 1946.
- Zobarskas Stepas, *Ganyklų vaikai*, iliustravo Domicėlė Tarabildienė, viršelio dail. Povilas Osmolskis, Tübingen: Patria, 1948.
- Zobarskas Stepas, *Per šaltį ir vėją*, iliustravo Povilas Osmolskis, Tübingen: Patria, 1948.
- Zobarskas Stepas, *Riestausio sūnus*, iliustravo Povilas Osmolskis, Tübingen: Patria, 1947.
- Žiemos naktis*, spaudai parengė K. R., iliustravo Vsevolodas Kopylovas, Wentorf: Wentorf stovyklos lietuvių pradžios mokykla, 1945.
- Žitkevičius Leonardas, *Nemunėlio šnekos*, iliustravo Andrius Rudolfas Mironas, Wiesbaden: Giedra, 1945.

ŠALTINIAI

- Vytauto Adamkevičiaus asmens byla, in: LLMA, f. 61, ap. 4, b. 1, l. 1.
- Jono Firinausko asmens byla, in: LLMA, f. 61, ap. 4, b. 67, l. 1, 2.
- Algirdo Kurausko asmens byla, in: LLMA, f. 61, ap. 4, b. 163, l. 1, 2.
- Povilo Osmolskio asmens byla, in: LLMA, f. 61, ap. 4, b. 232, l. 1, 2.
- Juozo Penčylos asmens byla, in: LLMA, f. 64, ap. 1, b. 146, l. 1.
- Viktoro Simankevičiaus asmens byla, in: LLMA, f. 64, ap. 1, b. 156, l. 1.
- Mečislovo Algirdo Šimkūno asmens byla, in: LLMA, f. 64, ap. 1, b. 162, l. 1.
- Kauno taikomosios dailės mokyklos 1941–1942 ir 1942–1943 m. m. visų kursų studentų metinių pažymių suvestinė, in: LLMA, f. 61, ap. 3, b. 7, l. 1–16.
- Kauno dailės mokyklos 1940 m. mokinių sąrašas, in: LLMA, f. 61, ap. 2, b. 8, l. 42.
- Kauno taikomosios dailės mokyklos studentų alfabetinis sąrašas 1941–1943 m. m., in: LLMA, f. 61, ap. 3, b. 9, l. 2.
- 1940 m. priimtų į Vilniaus dailės mokyklą mokinių sąrašas, in: LLMA, f. 63, ap. 1, b. 6, l. 1. Vilniaus dailės mokyklos IV ir V kurso mokinių sąrašas, in: LLMA, f. 63, ap. 1, b. 6, l. 9, 20.
- 1941 m. Vilniaus dailės mokyklos mokinių sąrašas, in: LLMA, f. 63, ap. 1, b. 6, l. 47, 48.

LITERATŪRA

- Auryla Vincas, *Lietuvių egzodo vaikų ir jaunimo literatūra, 1945–1990*, t. 1: *Proza*, Kaunas: Šviesa, 2002; t. 2: *Poezija ir drama*, Kaunas: Spindulys, 2003.
- Cicėnas Jeronimas, „Tremties knyga ir leidėjai“, in: *Lietuvių žodis*, 1949, sausio 15.
- „DP“, in: *Lietuvių enciklopedija*, t. 5, Bostonas: Lietuvių enciklopedijų leidykla, 1955, p. 148–153.
- Eidintas Alfonsas, *Lietuvių kolumbai: lietuvių emigracijos istorijos apybraiža*, Vilnius: Mintis, 1993.
- Girnius Juozas, „Tautiniai mūsų uždaviniai tremtyje“, in: *Tėviškės garsas*, 1947, rugpjūčio 7.
- Girnius Juozas, „Tautinio auklėjimo problema tremtyje“, in: *Aidai*, 1948, Nr. 11, p. 58–62.
- Išėję sugrįžti. Lietuvių išėivių kultūrinis literatūrinis gyvenimas Austrijoje ir Vokietijos DP stovyklose 1944–1950 m.*, Kaunas: Maironio lietuvių literatūros muziejus, 2002.
- Jautokaitė Saulė Kristina, *Laikini namai stovyklose*, Baltic Printing and Design Studio, 2013.
- Jungtinių Amerikos Valstijų lietuviai: biografijų žinynas*, redaktoriai Antanas Balašaitis ir kt., t. 1: *A–M*, Kaunas: Spindulys, 1998; t. 2: *N–Ž*, Kaunas: Spindulys, 2002.
- Lietuvių išėivijos spaudos bibliografija 1945–2000*, t. 1: *Knygos lietuvių kalba*, sudarė Silvija Vėlavičienė, Birutė Poškutė, Eglė Karalienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2002; t. 2: *Knygos užsienio kalbomis*, sudarė Jolanta Budriūnienė, Silvija Vėlavičienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2005.

- Lietuvių švietimas Vokietijoje: vaikų darželių, pradžios mokyklų, progimnazijų, gimnazijų, specialinių mokyklų ir kursų, veikusių 1944–1945 m.*, apžvalga, redagavo Vincas Liulevičius, Chicago, Ill.: Kultūrai remti draugija, 1969.
- Lietuvių vaikų knygų iliustruotojai: Biobibliografinis žodynas*, sudarė Vida Narščiuvienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2009.
- Misiūnas Remigijus, *Barakų kultūros knygos: lietuvių DP leidyba, 1945–1952*, Vilnius: Versus aureus, 2003.
- Misiūnas Remigijus, *Lietuvių DP knyga 1945–1952: sąvadas*, Vilnius: Bonus Animus, 2012.
- Nyka-Niliūnas Alfonsas, „Daktaras Kripštukas pragare, arba pasikalbėjimas apie pasakų knygą“, in: *Aidai*, 1948, Nr. 21, p. 522.
- Palukaitis Jonas Pranas, *Lietuvių periodika Vakarų Europoje 1944–1952*, Vilnius: Žurnalistika, 1993.
- Ramonienė Dalia, „Freiburgo dailės ir amatų mokykla / École des Arts et Métiers (1946–1949)“, in: *Freiburgo dailės ir amatų mokykla. Dėstytojai ir mokiniai*: Parodos katalogas, sudarė Rima Rutkauskienė, Irena Dobrovolskaitė, Danutė Skromanienė, Linas Gedminas, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2006, p. 5–21.
- Ramonienė Dalia, *Kauno meno mokyklos mokinių sąvadas*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006.
- Židonis Mykolas, „Lietuvių tremtinių švietimas Vokietijoje“, in: *Žiburiai*, 1949, vasario 10.

INTERNETINĖS PRIEIGOS

- http://senaknyga.kvb.lt/index.php?option=com_easygallery&act=categories&cid=121&Itemid=92

FROM THE LEGACY OF DP CAMPS IN GERMANY: ILLUSTRATED CHILDREN'S BOOKS FROM 1945 TO 1951

Dalia Ramonienė

SUMMARY

KEYWORDS: children's books, ABC books, book design, illustration, culture of DP camps, art of Lithuanians in exile from 1945 to 1951

At the end of World War II, a large part of the inhabitants of Lithuania fled to Germany. Several dozen thousand children also left for Germany together with their parents. Settled in DP (displaced persons) camps, parents together with teachers and all humanitarian intellectuals focused their attention on children's education. Despite the meagre living conditions, kindergartens and schools were established, new textbooks and readers were written, and old ones were reprinted. In all educational institutions the continuity of the teaching process was sought, and teachers worked according to the school programmes and curricula approved in the Republic of Lithuania in 1939. When children began to be assembled into schools, the lack of readers for children of all age groups became obvious. They were necessary not only for the teaching process, general and ethical education, but also to keep the children busy. In the period when DP camps were established in the spring and summer of 1945, this problem was solved by copying excerpts from some publications that had been brought from Lithuania by hand, or by multiplying these publications with a typewriter. The newly emerging Lithuanian periodical press helped solve the urgent problem of children's literature by including columns for children or by publishing separate supplements from the very first issues. The publication of children's books, among books of general nature, was partly supported by the United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA), and many Lithuanian public organizations that operated in exile. The Book Publishing Committee was founded under the Education Board of the Lithuanian

émigré community specifically for that purpose. In the period under discussion children's books and textbooks were published by private and cooperative publishers and publishing houses of public organizations. The largest Lithuanian publishing houses Patria, Sudavija, Venta, Gabija, Giedra and Sūduva established in Germany produced the largest number of children's books of various kinds. DP camps themselves, the schools that operated there or their parents' committees, as well as private persons also acted as publishers of children's literature.

More than fifty illustrated Lithuanian books for children were published in post-war Germany from 1945 to 1951. The relatively small amount of illustrated publications was determined by the poor living conditions in exile, the production facilities of publishing houses and, above all, printing houses devastated by the war, as well as the lack of paper and funds. The appearance of almost all children's books published in Germany is plain and comparatively poor in all aspects. This concerns the format, paper, binding, the choice of fonts and the means of printing. The majority of the booklets were printed on thin and fragile mainly brownish paper of very low quality, and the booklets themselves were thin, light, with soft covers and seamless binding. There were no children's books printed on high-quality art paper. The appearance of children's books was spoiled by the equipment of printing houses affected by the war, the lack of high-quality typographic paint and the narrow range of colours. The majority of them are characterized by excessive or insufficient richness of the printing type. Sometimes even different pages of the same book vary in the degree of richness, and quite often the text and the illustrations of three or four colours are printed indistinctly.

Children's illustrated books are also very different with regard to their artistic quality. It was determined by several factors. Beside professional artists (Adolfas Vaičiaitis, Liudas Vilimas, Ona Dokalskaitė-Paškevičienė, Jonas Firinauskas, Juzė Katiliūtė, Zenonas Kolba, Vlada Stančikaitė-Abraitienė, Jonas Steponavičius), quite many artists who did not have the necessary qualifications and lacked theoretical knowledge in the book art and particularly the experience of layout design worked in the field of children's book design. These were mainly the attendees of the Kaunas Art School who did not finish

their studies, Eduardas Krasauskas, Halina Naruševičiūtė-Žmuidzinienė, Juozas Penčyla, Aleksandras Šepetys, as well as former students of the Vilnius Academy of Arts and the Kaunas Institute of Applied Art, Vytautas Leonas Adamkevičius, Emilija Drochnerytė, Povilas Osmolskis, Antanas Petrikonis and Viktoras Simankevičius. In comparison with children's books of the interwar period, new stylistic tendencies of design or illustration, and innovative forms of expression that could have been influenced by the new post-war environment of Western culture and its incredibly intense artistic life did not manifest themselves. Very generally speaking, traditionalist aesthetics and realistic expression were predominant. Besides, it cannot be seen from the poor context if one or another publishing house had a clear conception of an illustrated children's book and obvious artistic and aesthetic design criteria. However, all children's books published in post-war Germany have one thing in common – their ideological contents, which was partly determined by the emphasis on the knowledge of one's homeland given in the four-year primary school curriculum of the Republic of Lithuania as a very important part of developing national self-consciousness, teaching the universal and intrinsic values, and building a moral and aesthetic basis. The strengthening of the perception of identity of small kids who found themselves in an unfamiliar environment, the formation of their historical and civic self-consciousness became as urgent as never before. There were constant discussions on this topic in the periodical press of Lithuanians in exile. These views were followed by the majority of writers and artists: Lithuanian themes, images of the Lithuanian village and, specifically, national attributes are predominant both in the contents of books and the accompanying illustrations; traditional motifs of village life, as well as symbolic motifs of crosses, the musical instrument *kanklės*, and a heroic warrior are widely used. On the other hand, other important functions of children's books were not forgotten either. The aim was to awaken the feelings of the love for homeland and, no less importantly, the respect for one's parents, kindness, honesty, and other moral feelings, to develop imagination and aesthetic experience. Both the text and accompanying illustrations served this purpose.